335
En32eB

Фридрихъ Енгелсъ.

РАЗВИТИЕ НА НАУЧНИЯ СОЦИАЛИЗМЪ

ИЗДАНИЕ НА
Съюзната Соц. Книжарница и Печатница
P. O. Box 368 — Granite City, Ill.
1918

Engels
Фридрихъ Енгелсъ.

РАЗВИТИЕ НА НАУЧНИЯ СОЦИАЛИЗМЪ

ИЗДАНИЕ НА
Съюзната Соц. Книжарница и Печатница
P. O. Box 368 — Granite City, Ill.
1918

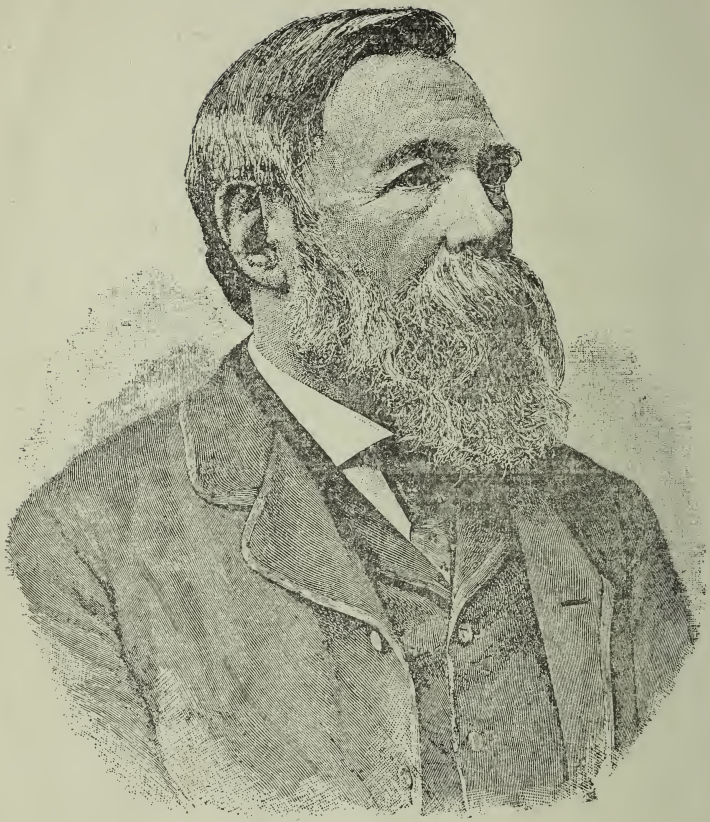

Фридрихъ Енгелсъ

335
En32eB

I.

УТОПИЧЕСКИЯ СОЦИАЛИЗМЪ.

Двойния характеръ на научния социализмъ.

Съврѣменниятъ социализмъ по своето съдържание е продуктъ, отъ една стрна на схващането господствуващитѣ въ модерното общество класови противорѣчия между имотни и безимотни, наемни работници и буржуа, а, отъ друга, на господствуващата анархия въ производството. А по теоретическата си форма той се явява първоначално като по-нататъшно, вѣроятно по-послѣдователно развитие на поставенитѣ отъ великитѣ френски просвѣтители на XVIII вѣкъ принципи. Като всѣка нова теория, той трѣбваше въ началото да оперира съ заварения материялъ, отъ мисли, макаръ коренитѣ му да лежаха въ економическата дѣйствителность.

Великитѣ мѫже, които въ Франция просвѣтяваха умоветѣ за настѫпваща революция, се явяваха крайно революционни. Тѣ не признаваха никакъвъ външенъ авторитетъ, отъ какъвто видъ и да е. Религията, естествознанието, обществото, държавниятъ порядъкъ — всичко бѣ подхвърлено на найбезпощадна критика; всичко трѣбваше да оправдае своето сѫществуване прѣдъ сѫда на разума или да се откаже отъ своето сѫществуване. Мислящиятъ разумъ бѣше единствениятъ мащабъ за всичко. Това бѣ врѣмето, когато както казва Хегель, свѣтътъ

10-29-47
15243 g. Hour Henry Homer Estate

бѣ обърнатъ съ главата на долу,*) прѣди всичко въ този смисълъ, че човѣшката глава и създаденитѣ отъ нейната мисъль положения претендиратъ да служатъ за основа на всѣко човѣшко дѣйствие и общежитие, а по-кѫсно и въ по-широкия смисълъ, че дѣйствителностьта, противорѣчаща на тия положения, бѣ изцѣло извратена. Всички дотогавашни обществени и държавни форми, всички завѣщани отъ древностьта традиции бидоха захвърлени, като неразумни; дотогава свѣтътъ се рѫководилъ изключително отъ прѣдразсѫдъци; всичко минало заслужавало само съжаление и прѣзрѣние. Едвамъ сега блѣснала дневна свѣтлина; отсега нататъкъ суевѣрието, неправдата, привилегиитѣ и потисничеството трѣбвало да отстѫпятъ на вѣчната истина, вѣчната справедливость, коренящето се въ природата равенство и неотчуждаемитѣ човѣшки права.

Сега вече ние знаемъ, че това царство на разума не бѣше нищо повече отъ идеализираното цар-

---

*) Ето що казва Хегель за френската революция: "Мисъльта за правото изведнъжъ влѣзе въ сила и вѣхтитѣ стълбове на безправието не можаха да ѝ се противятъ никакъ. Идеята за правото се тури въ основа на конституцията, и сега всичко трѣбваше на нея да се гради. Откато слънцето е взело да свѣти по небето и наоколо му да се въртятъ планетитѣ, оттогава никога не е бивало да се е турялъ човѣкъ на глава, т. е. да е прѣправялъ дѣйствителностьта по своитѣ идеи. Пръвъ пѫть Анаксагоръ е казалъ, че **Nus** — разумътъ — управлява свѣта; ала чакъ сега пръвъ пѫть човѣкъ дойде до признанието, че мисъльта трѣбва да господствува въ сферата на духовната дѣйствителность. Това бѣ величествено изгрѣване на слънцето. Всички мислещи сѫщества радостно поздравиха настѫпването на новата епоха. Тържествено настроение господствуваше надъ това врѣме, и цѣлиятъ свѣтъ се проникна съ ентусиазма на духа, като че ли сега найнапрѣдъ той се помири съ божеството. (Хегель, Философия на историята, 1840 год.)

ство на буржуазията; че вѣчната справедливость се реализира въ буржуазното правосѫдие; че равенството се сведе до гражданското равенство прѣдъ закона; че като едно отъ най-сѫществените човѣшки права се прокламира — буржуазната собственость, и че държавата на разума, обществениятъ договоръ на Русо се яви — и само като такъвъ можеше да се яви — като буржуазна демократическа република. Сѫщо тъй малко, както всички тѣхни прѣдшественици, великитѣ мислители отъ XVIII в. можеха да прѣскочатъ границитѣ, които бѣха поставени отъ собствената имъ епоха.

Прѣдшествениця на пролетариата.

Но наредъ съ антагонизма между феодалнитѣ благородници и буржуазията сѫществуваше общиятъ антагонизмъ между експлоататори и експлоатирани, между богати дармоѣдци и работящи бѣдни. Собствено тъкмо това обстоятелство й даде възможность на буржуазнитѣ прѣдставители да се явятъ като прѣдставители не на една отдѣлна класа, а на цѣлото страдаще человѣчество. Нѣщо повече. Още въ зародиша си буржуазията носѣше своето отрицание: капиталиститѣ не могатъ да сѫществуватъ безъ наемни работници, и въ сѫщото отношение, въ което срѣдневѣковниятъ еснафлия се развиваше до модеренъ буржуа, развиваше се и калфата и неорганизираниятъ въ еснафа надничарь въ пролетарий. И ако изобщо буржуазията може да претендира, че въ борбата съ благородницитѣ е защищавала едноврѣменно и интереситѣ на разнитѣ трудящи се класи въ онова врѣме, все пакъ въ всѣко велико буржуазно движение изпъкваха самостоятелни тенденции на оная класа, която бѣше повече или по-малко развита прѣдшественица на

съврѣменния пролетариатъ. Така, напр., бѣ въ врѣме на реформацията и селскитѣ войни въ Германия — направлението на Томасъ Мюнцера; въ голѣмата английска революция — онова на Левелера; въ великата френска революция — Бабьофъ. Наредъ съ тия революционни проблѣски на една още ненапълно оформена класа изпъкваха съотвѣтни теоретически изявления: въ 16 и 17 вѣкъ утопически картини за идеално обществено състояние, въ 18 вече направо комунистически теории (Морели и Мабли). Искането на равенство не се ограничи само съ политическитѣ права, то трѣбваше да се простре и върху общественото положение на хората; трѣбваше да се прѣмахнатъ не само класовитѣ привилегии, а и самитѣ класови различия. Единъ аскетически, напомнящъ спартанския, комунизмъ бѣ първата форма, въ която се прояви новото учение. Сетнѣ слѣдваха тримата велики утописти: С. Симонъ, у когото буржуазното направление запази извѣстно значение наредъ съ пролетарското; Фурие и Оуенъ, който въ страната на най-развитото капиталистическо производство и подъ впечатлението на създаденитѣ отъ него противорѣчия развиваше систематически своитѣ планове за унищожението на класовитѣ различия, като се придържаше въ френския материализмъ.

И тримата иматъ това общо, че не се явяватъ като прѣдставители на интереситѣ на въ това врѣме исторически създадения пролетариатъ. Подобно на френскитѣ философи, тѣ не искатъ да освободятъ една опрѣдѣлена класа, а цѣлото человѣчество. Както тѣхъ, и тѣ искатъ да въведатъ царството на разума и вѣчната справедливость, но тѣхното царство е коренно различно отъ това на френскитѣ философи. Създаденията по принципитѣ на

тѣзи просвѣтители буржуазенъ свѣтъ е сѫщо тъй неразуменъ и несправедливъ, както феодализмътъ и всички раншни обществени строеве. Сѫщински разумъ и справедливость не сѫ господствували досега въ свѣта, затова, защото не сѫ били вѣрно схващани. Липсвалъ е имено едничкиятъ гениаленъ человѣкъ, който сега се явилъ и позналъ истината; че той сега се явилъ, че истината тъкмо сега се разбрала — това не е едно слѣдваще съ необходимость отъ общия ходъ на историческото развитие неизбѣжно събитие, а чисто щастлива случайность. Той би могалъ да се роди сѫщо тъй 500 години по-рано и съ това би спестилъ на человѣчеството 500 годишни заблуждения, борби и страдания.

Епохата на разума и епохата на терора.

Ние видѣхе какъ френскитѣ философи отъ XVIII вѣкъ, тѣзи подготвители на революцията, апелираха къмъ разума, като къмъ единственъ сѫдия на всичко сѫществующе. Трѣбвало да се създаде една разумна държава, разумно общество, а всичко, което противорѣчи на вѣчния разумъ, трѣбало да бѫде унищожено безъ жалость. Ние видѣхме сѫщо, че този вѣченъ разумъ въ дѣйствителность не бѣ нищо друго, освѣнъ идеализирания разумъ на отъ срѣдня рѫка гражданинъ, който тогава едва що се развиваше въ буржуа. Когато пъкъ френската революция осѫществи това общество на разума и тази държава на разума, то новитѣ учрѣждения, колкото и рационални да бѣха въ сравнение съ по-раншното състояние, съвсѣмъ не се оказаха абсолютно разумни. Държавата на разума прѣтърпѣ пълно поражение. Обществениятъ договоръ на Русо намѣри приложение въ епохата на терора, отъ когато буржуазията, разочарована въ своята собствена политиче-

ска способность, търсѣше спасение най-напрѣдъ въ корупцията на директорията и най-послѣ — подъ защитата на Наполеоновия деспотизмъ. Обѣщаниятъ вѣченъ миръ се прѣвърна въ безконечна завоевателна война. Не по-добрѣ тръгна и на обществото на разума. Противоположностьта между богатството и сиромашията, намѣсто да изчезне въ всеобщото благоденствие, тя се още повече изостри, чрѣзъ унищожението на прикриващитѣ я цехови и други привилегии и смегчаващитѣ я църковни благотворителни учрѣждения; ръстътъ на индустрията върху капиталистически основи въздигна бѣдностьта и бѣдствията на работнитѣ маси до условие за сѫществуване на обществото. Паритѣ, споредъ думитѣ на Карлейлисъ, станаха единствената връзка между хората. Числото на прѣстѫпленията отъ година на година растѣше. Ако и феодалнитѣ пороци, които по-рано безъ стѣснение се извършваха открито посрѣдъ бѣлъ день, да не бѣха унищожени, но все таки сега тѣ отстѫпваха врѣменно на заденъ планъ, затова пъкъ толкова по-буйно се разцъвтяваха по-рано прикрититѣ въ тъмнината буржуазни пороци. Търговията все повече и повече се развиваше до мошеничество. "Братството" на революционния девизъ се осѫществи въ интригитѣ и завистьта на конкуренционната борба. На мѣстото на насилственото угнетение се яви корупцията, на мѣстото на меча, като първи лостъ на обществената власть, се явиха паритѣ. Правото на първата нощь прѣмина отъ феодалнитѣ господари на буржуазнитѣ фабриканти. Проституцията се разрастна въ нечувани до тогава размѣри. Самиятъ бракъ си остана както прѣди призната отъ закона форма за официално прикриване на проституцията, и при това се допълняше съ изобилни прѣлюбодѣяния. На кѫсо,

въ сравнение съ блѣскавитѣ обѣщания на просвѣтителитѣ, създаденитѣ, благодарение "побѣдата на разума", обществени и политически учрѣждения се оказаха карикатура, която прѣдизвика горчиво разочарование. Не бѣха се явили още хора, които да констатиратъ това разочарование, и тѣ се явиха съ настѫпването на новия вѣкъ. Въ 1802 год. излѣзоха Женевскитѣ писма на С. Симона; въ 1808 г. излѣзе първото произведение на Фурие, макаръ и основата на неговата теория да датира още отъ 1799 г.; на първи януарий 1800 г. Робертъ Оуенъ пое рѫководството на Ню-Ленаркъ.

Първичната епоха на капиталистическото производство.

Но въ това врѣме капиталистическиятъ начинъ на производството, а заедно съ него и противоположностьта между буржуазията и пролетариата бѣха още твърдѣ неразвити. Едрата индустрия, токущо възникнала въ Англия, бѣше още неизвѣстна въ Франция. А между това само едрата индустрия развива, отъ една страна, конфликти, които съ неизбѣжна необходимость извършватъ прѣвратъ въ начина на производството — конфликти не само всрѣдъ отъ нея създаденитѣ класи, но сѫщо и въ самитѣ, създадени отъ нея, производителни сили и форми на размѣна; а отъ друга страна, тя развива всрѣдъ сѫщитѣ тѣзи колосални производителни сили и срѣдствата за разрѣшаването на тѣзи конфликти. И ако, слѣдователно, произтичащитѣ отъ този новъ общественъ строй конфликти се намираха въ 1800 г. още въ стадия на възникване, то това много повече се отнася до срѣдствата за тѣхното разрѣшаване. Ако безимотнитѣ маси въ Парижъ можаха прѣзъ врѣмето на терора за единъ моментъ

да завладѣятъ властьта, то съ това тѣ доказаха само, колко невъзможно бѣше това господство при тогавашнитѣ условия. Току-що отдѣлилиятъ се отъ тѣзи безимотни маси, като ядро на една нова класа, пролетариатъ, още твърдѣ неспособенъ къмъ самостоятелна политическа акция, прѣдставляваше угнетено страдающе съсловие, на което, прѣдъ неговата неспособность само̀ да си помогне, трѣбваше да се помогне въ краенъ случай отъ вънъ, отъ горѣ.

Основателитѣ на социализма.

Това историческо положение оказа влияние и върху основателитѣ на социализма. На неназрѣлото състояние на капиталистическото производство, на незрѣлото класово положение съотвѣтствуваха незрѣли теории. Разрѣшението на социалнитѣ задачи, което бѣше още скрито въ неразвититѣ економически отношения, трѣбваше да се измисля изъ главата. Обществото бѣше пълно само съ неуредици; тѣхното отстранение бѣ задача на мислящия разумъ. Трѣбваше да се изнамѣри нова по-съвършена система на обществения строй, която да се прокара въ обществото извънъ чрѣзъ пропаганда, а дѣто е възможно, и съ примѣра на образцови експерименти. Тѣзи нови социални системи още отъ самото начало бѣха обрѣчени да си останатъ утопии; и колкото по-подробно се разработваха, толкова повече тѣ трѣбваше да прѣминаватъ въ чиста фантазия.

Веднажъ установили това, ние нито за мигъ не ще се спираме повече на тази сега вече изцѣло принадлежаща на миналото страна на въпроса. Ние можемъ да прѣдоставимъ на литературнитѣ вѣхтари, тържествено да се ровятъ въ тѣзи, днесъ вече са-

мо смѣшни фантазии и да проявяватъ прѣвъзходството на своя собственъ оскжденъ начинъ на мислене прѣдъ подобно "безумие". Ние прѣдпочитаме да се радваме на гениалния зародишъ на идеи и мисли, които навсѣкждѣ прогледватъ прѣзъ фантастическата обвивка, и които оставатъ незабѣлѣзани отъ тѣзи филистери.

Сенъ-Симонъ схваща класовата борба.

Сенъ-Симонъ още въ своитѣ Женевски писма постави положението, че "всички хора трѣбва да работятъ". Още въ сжщото съчинение той казва, че господството на терора било господство на безимотнитѣ класи. "Вижте, обръща се той къмъ тѣхъ, какво стана въ Франция въ врѣмето, когато господствуваха тамъ вашитѣ другари: тѣ докараха гладъ!" Да се схване френската революция, като класова борба между дворянството, буржуазията и безимотнитѣ, бѣ за 1802 г. въ висша степеь гениално откритие. Въ 1816 г. той обявява политиката за наука на производството и прѣдсказва пълното поглъщане на политиката отъ економията. Ако тукъ едва въ зародишъ се проявява схващането, че економическото положение е основата на политическитѣ учрѣждения, то затова пъкъ вече ясно е изказана мисълта за прѣвръщане на политическото управление надъ хората въ управление на нѣщата и въ едно ржководство на процеситѣ на производството, т. е. разпространилата се въ послѣдно врѣме съ такъвъ шумъ идея за унищожение на държавата. Съ сжщото прѣвъзходство надъ своитѣ съврѣменници, той прокламира въ 1814 г. непосрѣдствено слѣдъ влизането на съюзницитѣ въ Парижъ, а сжщо и въ 1815 г. прѣзъ врѣмето на войната на стотѣ дни, съюза на Франция съ Англия и послѣ на

двѣтѣ тѣзи страни съ Германия, като единствена гаранция за успѣшното развитие и за мира на Европа. За да се проповѣдва на френцитѣ въ 1815 г. съюзъ съ побѣдителитѣ при Ватерло се изисква, разбира се, много повече мѫжество, отколкото да се обяви интриганска война на нѣмскитѣ професори.

Корупцията на капитализма разкрита отъ Фурие.

Ако у Сенъ-Симона ние срѣщаме гениална далновидность, благодарение на която у него вече се намиратъ зачатъци на почти всички не строго економически идеи на по-сетнѣшнитѣ социалисти, то у Фурие ние намираме едно чисто френско остроумие, но затова не по-малко дълбока критика на сѫществующитѣ обществени условия, Фурие се залавя за думитѣ на буржуазията, за нейнитѣ вдъхновени пророци прѣди революцията и за нейнитѣ заинтересувани ласкатели слѣдъ революцията. Той безпощадно разкрива материалната и морална мизерия на буржуазния свѣтъ, той засѣга при това и блѣскавитѣ обѣщания на просвѣтителитѣ на общеотвото, дѣто щѣлъ да господствува само разумъ, цивилизацията, която ще направи всички щастливи, безграничната способность на човѣка къмъ усъвършенствуване, както и громкитѣ фрази на съврѣменницитѣ идеалози на буржуазията; той доказва, че на най-громката фраза съотвѣтствува навсѣкѫдѣ най-жалка дѣйствителность и покрива това безнадежно поражение на фразата съ ядовитъ сарказмъ. Фурие не е само критикъ, неговиятъ вѣчно веселъ характеръ го прави сатирикъ и при това единъ отъ най-великитѣ сатирици на своето врѣме. Сѫщо така майсторски, както и забавно, той описва разцъвналата се слѣдъ прѣкращението (Niedergang) на революцията мошеническа спекулация и въоб-

ще дребното търгашество на тогавашната френска търговия. Още по-блѣскава е критиката му на буржуазния характеръ на отношенията между половетѣ и положението на жената въ буржуазното общество. Той пръвъ изказа мисълта, че въ всѣко дадено общество на еманципацията на жената служи за естествено мѣрило на общата еманципация. Но най-високо се издига Фурие въ своето схващане историята на обществото. Той раздѣля цѣлия неинъ досегашенъ ходъ на четири степени на развитие: дивачество, варварство, патриархатъ и цивилизация, при което послѣднята съвпада съ сега така нареченото буржуазно общество, и доказва, "че всѣки порокъ, който се извършва въ варварството по простъ начинъ, цивилизованиятъ строй го въздига до сложна, двусмислена, двулична и лицемѣрна форма на сѫществуване", че цивилизацията се движи въ единъ "пороченъ кръгъ", всрѣдъ противорѣчия, които тя постоянно наново създава, безъ да е въ състояние да ги прѣодолѣе, така че тя постоянно достига противното на това, което тя иска или като че ли иска да достигне. Така напр., "въ цивилизацията **бѣдностьта произтича отъ самия излишъкъ".** Както се вижда, Фурие оперира съ диалектиката съ сѫщото изкуство, както и неогвиятъ съврѣменникъ Хегель. Съ сѫщата диалектика той подчертава, въ противоположность на твърдението за неограничената способность на човѣка къмъ усъвършенствуване, че всѣка историческа фаза има не само свой периодъ на подемъ, но и такъвъ на упадъкъ, и приспособява този възгледъ сѫщо и къмъ бѫдащето на цѣлото человѣчество. Както Кантъ въведе въ естествознанието идеята за бѫдащето изчезване на земята, така и Фурие въведе въ разглеждането на

историята идеята за бѫдащето изчезване на човѣчеството.

Комунизма на Оуена.

Въ това врѣме, когато въ Франция ураганътъ на революцията очисти страната, въ Англия се извърши по-тихъ, но не по-малко могѫщъ прѣвратъ. Пàрата и новото машинно производство прѣвърнаха мануфактурата въ модерна едра индустрия и съ това революционизираха цѣлата основа на буржуазното общество. Сънливиятъ вървежъ на развитието на мануфактурния периодъ се замѣни съ истински периодъ на бури и потикъ въ производството. Съ постоянно растяща бързина се извършваше раздѣлението на обществото на едри капиталисти и безимотни пролетарии, между които, на мѣстото на прѣдишното стабилно срѣдно съсловие, сега води жалко сѫществуване една твърдѣ непостоянна маса отъ занаятчии и дребни търговци, най-непостоянната часть отъ населението. Новиятъ начинъ на производството бѣ още въ самото начало на своята възходяща стадия; той бѣше още нормаленъ, единствено възможенъ при сѫществующитѣ условия, начинъ на производството. Но още тогава той пораждаше въпиющи социални бѣдствия: натѫпкването на маса бездомно население въ най-лоши жилища въ голѣмитѣ градове — разкѫсването на всички традиционни връзки на произхождението, на патриархалното подчинение, на сѣмейството — непосиленъ трудъ особено на женитѣ и дѣцата въ най-ужасни размѣри — масова деморализация на работната класа, хвърлена внезапно въ съвършено нови условия. И тука се появи двадесеть и деветь годишниятъ фабрикантъ, като реформаторъ, човѣкъ съ достигаша до величие дѣтска простота на харак-

тера, а заедно съ това и роденъ ржководитель на хората съ рѣдки качества. Робертъ Оуенъ усвои учението на материалиститѣ просвѣтители, че характерътъ на човѣка се явява, отъ една страна, продуктъ на наслѣдствената организация, а отъ друга, — на условията, които окржжаватъ човѣка прѣзъ течение на неговия животъ и особено прѣзъ периода на неговото развитие. Болшинството отъ неговитѣ съсловни другари виждаха въ индустриалната революция само бърканица и хаосъ, добри за ловене на риба въ мжтна вода и за бързо обогатяване. Той виждаше въ нея поводъ за осжществяавне на обичната си идея и заедно съ това за внасяне редъ въ хаоса. Вече въ Манчестеръ, като управитель на повече отъ петстотинъ работници на една фабрика, той направи успѣшенъ опитъ; отъ 1800 до 1829 г. той управляваше една голѣма памучна плѣтачница въ Ню-Ленаркъ, въ Шотландия, въ качеството си на директоръ-съдружникъ, и то въ сжщия духъ, само че съ по-голѣма свобода на дѣйствие и съ такъвъ успѣхъ, който му създаде европейска извѣстность. Населението на фабриката, което първоначално се състоеше отъ най-разнообразнитѣ и въ най-голѣмата си часть много деморализирани елементи, което постепенно достигна до 2500 човѣка, той прѣвърна въ една напълно образцова колония, въ която пиянството, полицията, затвора, сждилищата, грижата за бѣднитѣ, потрѣбностьта отъ благотворителность бѣха неизвѣстни нѣща. И това стана тъй просто, защото той постави хората въ достойни за човѣка условия, а особено се грижеше за доброто възпитание на младото поколение. Той бѣ изобретатель на училище за малки дѣца и пръвъ го въведе. Дѣцата на възрасть отъ двѣ години нагорѣ ходѣха въ училището, дѣто тѣ се гледаха тъй

добрѣ, че съвсѣмъ не бѣше лесно да се върнатъ въ кѫщи. Въ това врѣме, когато у неговитѣ конкуренти се работѣше дневно отъ тринадесеть до четиринадесеть часа, въ Ню-Ленаркъ се работѣше само десеть и половина часа. Когато, поради памучния кризисъ, работата трѣбваше да се прѣкрати, то и останалитѣ безъ работа работници получаваха пълната си заплата. И при все това цѣнностьта на прѣдприятието се повече отъ удвои и до края даваше на собственицитѣ богата печалба.

Но това все пакъ не задоволяваше Оуена. Сѫществуването, което той създаде за своитѣ работници, бѣ въ неговитѣ очи още съвсѣмъ недостойно за човѣка: "тѣзи хора бѣха мои роби", казваше той; сравнително благоприятнитѣ условия, въ които той ги постави, бѣха още далеко отъ това да дадатъ възможность за едно всестранно и рационално развитие на характера и на ума, безъ да се говори за една свободна жизнена дѣйность. "И при все това работящата часть отъ тѣзи 2500 души произвеждаше сѫщо толкова дѣйствително богатство за обществото, колкото едва ли е могло да създаде едно население отъ 600,000 души прѣди половина столѣтие. Азъ се питахъ: какво става съ разликата между потрѣбяването отъ 2500 души богатство и онова, което би трѣбвало да потрѣбятъ 600,000 души?" Отговорътъ бѣ ясенъ. Тя се изразходва, за да се заплати на притежателя на прѣдприятието 5% лихва върху основния капиталъ и освѣнъ това повече отъ 300,000 фунта стерлинги (6,000,000 марки) печалба. И казаното за Ню-Ленаркъ се отнася въ още по-голѣма степень до всички фабрики на Англия. "Безъ това ново създадено чрѣзъ машинитѣ богатство не биха могли да се водятъ войни за свалянето на Наполеона и за подържане на аристократи-

ческитѣ принципи на обществото. А при това ґази нова сила бѣ продуктъ на работната класа".*) Слѣдователно, на нея трѣбва да принадлежатъ и плодоветѣ. Новитѣ могжщи производителни сили, които служатъ до сега за обогатяване на отдѣлни личности и за поробване на маситѣ, прѣдставляваха за Оуена основата за общественото прѣобразуване, и затова се опрѣдѣлѣха да служатъ като обща собственость на всички за общо благо на всички.

На такава чисто практическа почва, като резултатъ, така да се каже на търговската смѣтка, се появи Оуеновиятъ комунизмъ. Сжщо такъвъ практически характеръ той запазва винаги. Така въ 1823 г. Оуенъ прѣдложи да подобри бѣдственото положение на ирландцитѣ чрѣзъ комунистически колонии и прѣдстави подробна смѣтка за основнитѣ разходи, за годишнитѣ разходи и прѣдполагаемитѣ приходи. Въ неговия окончателенъ планъ за бждащето техническата разработка на подробноститѣ е прокарана съ такова познаване на нѣщата, че, веднъжъ призната Оуеновата метода за реформи въ обществото, твърдѣ малко може да се каже противъ самитѣ подробности, даже отъ гледището на единъ специалистъ.

Влиянието на Оуена върху работническата класа.

Прѣминаването къмъ комунизма бѣ повратенъ пунктъ въ живота на Оуена. Докато той се явяваше само като простъ филантропъ, той не жънѣше

---

*) Изъ записката: "The Revolution in Mind and Practice", отправена къмъ "всички червени републиканци, комунисти и социалисти въ Европа" и къмъ френското врѣменно правителство прѣзъ 1848 г., но подадена сжщо и на кралица Виктория и на нейнитѣ отговорни съвѣтници"

нищо друго, освѣнъ богатство, удобрения, почести и слава. Той бѣ най-популярниятъ човѣкъ въ Европа. Не само неговитѣ съсловни другари, но и държавни мѫже и князе го изслушваха съ удобрение. Но щомъ като той излѣзе съ своитѣ комунистически теории, изведнъжъ се показа другата страна на медала. Три голѣми прѣпятствия главно му заграждаха пѫтя къмъ социалнитѣ реформи: частната собственость, религията и сѫществующата форма на брака. Той знаеше, какво го очаква, ако ги засѣгне: общо прѣзрѣние отъ страна на официалното общество и изгубване на цѣлото си социално положение. Но това не го спрѣ да ги напада безпощадно, и се сбѫдна това, което той прѣдвиждаше. Изгоненъ отъ официалното общество, игнориранъ отъ печата, разоренъ отъ несполучливитѣ комунистически опити въ Америка, за които той пожертва всичкото си имущество, той се обърна направо къмъ работническата класа, всѣрдъ която той продължаваше да работи още тридесеть години. Всички обществени движения, всички истински успѣхи, достигнати въ Англия въ интереса на работницитѣ, сѫ свързани съ името на Оуена. Така той въ 1819 г. слѣдъ петгодишни усилия успѣ да прокара първия законъ за ограничение на женския и дѣтски трудъ въ фабрикитѣ. Той прѣдседателствуваше на първия конгресъ, на който тредъ-юнионитѣ отъ цѣла Англия се обединиха въ единъ грамаденъ работнишки съюзъ. Като прѣходни мѣрки къмъ чистия комунистически строй на обществото той въведе, отъ една страна, кооперативнитѣ дружества (потрѣбителни и производителни), които оттогава послужиха поне за практическо доказателство, че както търговецътъ, така и фабрикантътъ сѫ напълно излишни лица; а, отъ друга страна, той основа пазари на

труда, учрѣждения за размѣната на продуктитѣ отъ труда посрѣдствомъ книжни работни пари, чиято единица съставлява единъ работенъ часъ; учрѣждения, които неизбѣжно трѣбваше да пропаднатъ, но все таки твърдѣ много надминаваха много посетнѣшната Прудонова размѣнна банка и се отличаваха отъ нея само по това, че не прѣдставляваха отъ себе си универсалното срѣдство противъ всички обществени злини, но само — първата стѫпка къмъ едно много по-радикално прѣобразуване на обществото.

Резултатитѣ отъ утопичния мирогледъ.

Мирогледътъ на утописитѣ дълго врѣме господствуваше надъ социалистическитѣ възгледи въ XIX вѣкъ, а донѣкѫдѣ господствува и сега. Това схващане е по сѫщество онова на великитѣ английски и френски и на първитѣ нѣмски социалисти, включително Вайтлинга. Социализмътъ билъ изразъ на абсолютната истина, разумъ и справедливость и трѣбвало само да се открие, за да завоюва свѣта съ собствената си сила; и понеже абсолютната истина е независима отъ врѣмето, пространството и човѣшкото историческо развитие, то е просто работа на случая, кога и дѣ би се открила тя. При това всѣки основатель на школи си има своя абсолютна истина, разумъ и справедливость; и понеже у всѣкиго особниятъ видъ абсолютна истина, разумъ и справедливость се обуславя отъ субективното му разбиране, отъ условията на неговия животъ, отъ размѣра на неговитѣ познания и дисциплинираностьта на неговата мисъль, то този конфликтъ между абсолютнитѣ истини не е възможно да се разрѣши другояче, освѣнъ чрѣзъ вза-

имно изглаждане. Отъ това не би могло да произлѣзе нищо друго, освѣнъ единъ видъ еклектически, срѣденъ социализмъ, както той и до днесъ господствува въ главитѣ на повечето социалисти — работници въ Франция и Англия, една допущаща разнообразни нюанси смѣсь отъ по-неважни критически разсѫждения, економически принципи и обществени прѣдставления за бѫдащето на различни създатели на секти, една смѣсь, която да се създаде толкова по-лесно, колкото повече, въ течение на дебатитѣ, се изглаждатъ остритѣ ѫгли на прицизностьта на отдѣлнитѣ части, както се закрѫгляватъ камъцитѣ въ рѣката. За да стане социализмътъ наука, трѣбваше да се постави прѣдварително върху реална почва.

———

II.

МЕТАФИЗИКА, ДИАЛЕКТИКА И МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКОТО СХВАЩАНЕ НА ИСТОРИЯТА.

Въ това врѣме, наредъ и слѣдъ френската философия на XVIII в., се породи новата нѣмска философия, която се завърши съ Хегеля. Най-голѣмата ѝ заслуга бѣше възобновяването на диалектиката, като най-висша форма на мисленето. Всички древни гръцки философи бѣха родени, саморасли диалектици и най-популярната глава между тѣхъ — Аристотель — бѣ вече изслѣдвалъ най-сѫществените форми на диалектическото мислене. Новата философия, напротивъ, макаръ диалектиката въ нея да имаше блѣстящи прѣдставители (напр. Декартъ и Спиноза), нахълта, особено подъ англійско влияние, все повече и повече въ така нарѣчения метафизически начинъ на мислене, който почти изключително бѣ обладалъ френцитѣ отъ XVIII в., поне въ тѣхнитѣ специално философски трудове. Вънъ отъ собствената си философия, тѣ бѣха въ състояние да дадатъ майсторски произведения на диалектиката; ще споменемъ само "Рамовия внукъ" отъ Дидеро и трактата върху "Произхода на неравенството между хората" отъ Русо. Тукъ даваме накратко сѫществените черти на двѣтѣ методи на мислене.

Метафизическия начинъ на мислене—Бекона и Лока.

Ако подхвърлимъ на мислено разглеждане природата или човѣшката история, или нашата собстве-

на умствена дѣйность, то прѣдъ насъ изпъква картината на едно безкрайно прѣплитане отъ зависимости и взаимодѣйствия, въ което нищо не остава, каквото, дѣто и както е било, а всичко се движи, всичко се измѣнява, създава и изчезва. Това първобитно, наивно, но по сѫщество вѣрно схващане на свѣта е присѫщо на античната гръцка философия и най-напрѣдъ ясно бѣ изразено отъ Хераклита: всичко сѫществува и не сѫществува, защото всичко **тече,** всичко е въ постоянно измѣнение, въ постоянно създаване и изчезване. Но това гледище, колкото вѣрно и да схваща общия характеръ на съвокупностьта отъ явленията, не е достатъчно да ни обясни отдѣлнитѣ части, отъ които се състои тази съвокупность, и докогато не направимъ това, ний не можемъ да си уяснимъ и самата съвокупность. За да схванемъ тѣзи отдѣлни части, трѣбва да ги отдѣлимъ отъ тѣхната естествена или историческа връзка и да ги изслѣдваме поотдѣлно, споредъ тѣхнитѣ свойства, тѣхнитѣ особени причини и слѣдствия и т. н. Това е прѣди всичко задача на естествознанието и историческото изслѣдване — клонове на изслѣдването, които по твърдѣ прости причини заематъ у гърцитѣ отъ класическата епоха подчинено мѣсто, защото тѣ трѣбваше прѣди всичко да събератъ материала. Наченкитѣ на точното изслѣдване природата се развиватъ у гърцитѣ едвамъ въ Александрийския периодъ и по-късно, въ срѣднитѣ вѣкове, отъ арабитѣ; сѫщинското естествознание датира едвамъ отъ втората половина на XV в. и оттогава насамъ то напрѣдва съ постоянно растяща бързина. Разпадането на природата на нейнитѣ отдѣлни части, обособяването на различнитѣ природни явления и прѣдмети въ опрѣдѣлени класи, изслѣдването състава на органическитѣ тѣла,

споредъ тѣхното сложно анатомическо устройство, бѣха сѫществено условие за грамаднитѣ успѣхи, които послѣднитѣ 400 години ни донесоха въ познаването на природата. Но то ни остави сѫщо и навика да схващаме природнитѣ нѣща и явления въ тѣхната разпокѫсаность, вънъ отъ тѣхната обща връзка, значи, не въ тѣхното движение, а въ тѣхния покой, — не като сѫществено измѣнчиви, а като твърдо установени, не въ тѣхния животъ, а въ тѣхната смърть. Този начинъ на схващане, прѣнесенъ отъ естествознанието въ философията отъ Бекона и Лока, създаде характерната ограниченость на ума на послѣднитѣ столѣтия — метафизически начинъ на мислене.

За метафизика нѣщата и прѣдставленията за тѣхъ, понятията, сѫ откѫснати, подлежащи на разглеждане едно слѣдъ друго и безъ другото, установени, неподвижни, еднъжъ за винаги дадени прѣдмети за изслѣдване. Той се губи въ крайно непосрѣдствени противоположности; неговата дума е: да, да, не, не, а което е повече, то е отъ лукавия. За него или сѫществува извѣстно нѣщо, или не: едно нѣщо не може да бѫде каквото си е и сѫщеврѣменно друго. Положителното и отрицателното се едно друго абсолютно изключватъ; причината и послѣдствието се намиратъ въ рѣзко взаимно противорѣчие. Този начинъ на мислене изглежда на пръвъ погледъ правдоподобенъ, защото е имено свойственъ на така нарѣчения здравъ човѣшки разумъ. Собствено здравиятъ човѣшки разумъ, колкото и да се явява уважаванъ другарь въ тѣсния домашенъ крѫгъ, между четиритѣхъ стѣни, прѣживява съвсѣмъ чудни приключения, щомъ се впусне въ обширната область на изслѣдването; и метафизическиятъ начинъ на мислене, колкото и да нами-

ра своето оправдание и даже да е необходимъ въ обширнитѣ, споредъ естеството на прѣдмета, области, срѣща винаги рано или кѫсно една граница, задъ която става едностранчивъ, ограниченъ, абстрактенъ и се губи въ неразрѣшими противорѣчия, защото забравя прѣдъ отдѣлнитѣ нѣща тѣхната обща връзка, прѣдъ битието имъ тѣхното създаване и изчезване, прѣдъ спокойствието имъ тѣхното движение, защото прѣдъ многото дървета не вижда гората. Така, напр., за всѣкидневния животъ ние знаемъ и можемъ съ положителность да кажемъ, дали едно животно сѫществува или не, но при по-точно изслѣдване намираме, че това понѣкога е съвсѣмъ сложна работа, което е извѣстно твърдѣ добрѣ на юриститѣ, които напразно се мѫчатъ да открият една рационална граница, отъ която трѣбва да се смѣта убийство умъртвяването на дѣтето въ майчината утроба; и сѫщо така е невъзможно да се установи момента на смъртьта, когато физиологията доказва, че смъртьта не е еднократно, мигновено събитие, а твърдѣ продължителенъ процесъ. Така сѫщо органическо сѫщество въ всѣки моментъ е сѫщото и не е сѫщото; всѣки моментъ то поглъща отъ вънъ дадени материи и отдѣля други; всѣки моментъ умиратъ клѣтки отъ неговото тѣло и се образуватъ нови; слѣдъ по-дълго или по-кѫсо врѣме материята на това тѣло се напълно подновява, замѣня се чрѣзъ други атоми отъ материя, тъй щото всѣко органическо сѫщество е едноврѣменно сѫщото и при все това друго. Сѫщо така при по-точно изслѣдване намираме, че двата полюса на една противоположность, като положителенъ и отрицателенъ, сѫ сѫщо тъй недѣлими единъ отъ другъ, както сѫ и противоположни, и че, въпрѣки противоположностьта имъ, тѣ се взаим-

но проникватъ; сѫщо така намираме, че причината и слѣдствието сѫ прѣдставления, които иматъ значение като такива само въ прилагането имъ къмъ отдѣлния случай, но че тѣ, щомъ като разглеждаме отдѣлния случай въ общата му връзка съ цѣлия миръ, вървятъ наедно, изчезватъ въ понятието за универсалонто взаимодѣйствие, дѣто причинитѣ и слѣдствията постоянно мѣнятъ мѣстата си: това, което сега или тука е послѣдствие, става тамъ или послѣ причина и обратно.

Диалектическия начинъ на мислене—Кантъ и Хегель.

Всички тѣзи явления и начини на мислене не влизатъ въ рамкитѣ на метафизическото мислене. Напротивъ, за диалектиката, която разглежда по сѫщество нѣщата и понятията за тѣхъ въ тѣхната обща връзка, въ тѣхното прѣплитане, движение, пораждане и изчезване, такива явления като горнитѣ сѫ сѫщо потвърждение на нейния методъ. Природата служи за пробенъ камъкъ на диалектиката и ние трѣбва да признаемъ, че за това съврѣменното естествознание дава извънредно богатъ и всѣкидневно увеличаващъ се материалъ, и съ това доказва, че въ природата въ послѣдна смѣтка всичко става диалектически, а не метафизически. Въ свръзка съ това, ние трѣбва да посочимъ на Дарвина, който нанесе силенъ ударъ на метафизическия възгледъ върху природата, като доказа, че цѣлия органически свѣтъ, растенията и животнитѣ, а слѣдователно и човѣкътъ, сѫ продукти на еволюцията, която продължавала съ милиони години. И тъй като сега-засега на пръсти се броятъ онѣзи естествоизпитатели, които могатъ да мислятъ диалектически, то съ този конфликтъ между открититѣ резултати и традиционния начинъ на мислене се обяснява без-

крайната бърканица, която по настоящемъ господствува въ теоретическото естествознание и довежда да отчаяние учителитѣ, както и ученицитѣ, писателитѣ, както и читателитѣ.

Едно точно прдставление за вселената, за нейното развитие и онова на человѣчеството, както и отражението на това развитие въ главитѣ на хората, може да се достигне само по диалектически пѫть, съ постоянното съблюдаване на общитѣ взаимодѣйствия между пораждането и изчезването, между прогресивнитѣ и регресивни измѣнения. И въ този имено смисълъ почна да дѣйствува новата нѣмска философия. Кантъ почна своята кариера съ това, че схвана стабилната Нютонова слънчева система и — слѣдъ като бѣ даденъ първия фамозенъ потикъ — нейната вѣчность, като исторически процесъ: образуването на слънцето и всички планети отъ една въртяща се около остьта си мъглява маса. И съ това той направи заключението, че съ това пораждане става необходимо и бѫдащето изчезване на слънчевата система. Половинъ вѣкъ слѣдъ това неговиятъ възгледъ се обоснова математически отъ Лапласа, а слѣдъ още половина вѣкъ спектроскопътъ доказа сѫществуването въ вселената на подобни нажежени газови маси, които се намиратъ при различна степень на гѫстота.

Тази нова нѣмска философия намѣри своя завършакъ въ Хегелевата система, въ която за първъ пѫть — и това е нейната велика заслуга — се прѣдстави цѣлия природенъ, исторически и духовенъ миръ като процесъ, т. е. като непрѣкѫснато движение, измѣнение, прѣобразуване и развитие, и се направи опитъ да се посочи вѫтрѣшната връзка на това движение и развитие. Отъ това гледище историята на человѣчеството вече не се схваща като

пустъ хаосъ отъ безмислени насилия, които еднакво би трѣбвало да бѫдатъ отхвърлени отъ сѫда на вече узрѣлия философски разумъ и които най-добрѣ би било да се забравятъ по възможность по-скоро, а като процесъ на развитието на самото человѣчество, и задача на мисъльта днесъ става да прослѣди неговия послѣдователенъ ходъ посрѣдъ всички заблуждения и да установи вѫтрѣшната му законосъобразность посрѣдъ всички мними случайности.

Идеалистическото схващане на природата.

За насъ е безразлично, че Хегель не разрѣши тази задача. Негова епохална заслуга бѣ да я постави. Тя е имено такава задача, която никой самъ не би могалъ да разрѣши. Макаръ Хегель — наредъ съ Сенъ-Симона — да бѣ най-универсалната глава на своето врѣме, все пакъ той бѣ ограниченъ, първо, чрѣзъ необходимо ограничения размѣръ на неговитѣ собствени познания и, второ, чрѣзъ сѫщо така ограниченитѣ по размѣръ и дълбочина познания и възгледи на неговата епоха. Къмъ това трѣбва да се прибави и трето обстоятелство. Хегель бѣше идеалистъ, т. е. за него собственитѣ му мисли не бѣха малко или много абстрактни отражения на сѫществующитѣ нѣща и явления, а, напротивъ, нѣщата и тѣхното развитие му се виждаха овещественни отражения на една нѣйдѣ прѣди сътворението на свѣта сѫществующа "идея". Съ това всичко бѣ прѣобърнато съ главата надолу и сѫщинската вѫтрѣшна връзка на мировитѣ явления—съвършено извратена. Колкото правилно и гениално и да бѣха схванати отъ Хегеля нѣкои отдѣлни взаимоотношения, то все пакъ, по посоченитѣ причини, сѫщо въ подробноститѣ, много отъ неговитѣ положения се оказаха заплетени, изкуствени, разтегнати, на кѫсо — извратени

Хегелевата система, като такава, бѣ едно колосално недоносче, не и послѣдня по своя родъ. Тя страдаше имено отъ още едно неизлѣчимо вжтрѣшно противорѣчие: отъ една страна тя имаше за основна прѣдпоставка историческото схващане, споредъ което човѣшката история е процесъ на развитие, който по своето естество още не може да намѣри своя интелектуаленъ завършъкъ съ откритието на така нарѣчената абсолютна истина; отъ друга страна, обаче, тя претендира да бжде изразителка на тази абсолютна истина. Една всеобхващаща и завинаги установена система за изучване на природата и историята противорѣчи на основнитѣ закони на диалектическото мислене, което, впрочемъ, съвсѣмъ не изключава, а, напротивъ, подразбира, че систематическото познание на цѣлокупния външенъ миръ може да прави гигански крачки отъ поколѣние на поколѣние.

Материалистическото схващане на природата.

Разбирането пълната несътсоятелность на досегашния германски идеализмъ доведе по необходимость до материализма, но за забѣлѣзване е, че не до просто метафизическия, включително и механическия материализмъ на XVIII в. Въ противовѣсъ на наивно революционното просто отричане на цѣлата минала история, съврѣменниятъ материализмъ вижда въ историята процесъ на развитие на човѣчеството и си постави за задача да открие законитѣ на неговото движение. Въ противовѣсъ на господствуващето както у френцитѣ отъ XVIII в., така и у Хегеля, понятие за природата, като движеще се съ вѣчнитѣ небесни тѣла въ ограничени прѣдѣли неизмѣнно цѣло, споредъ Нютона, и съ неизмѣнни видове отъ органически сжщества, споредъ

Линея, той свързва въ система новитѣ успѣхи на естествознанието, споредъ които природата сѫщо така има своя история по врѣме, небеснитѣ тѣла, както и видоветѣ на организмитѣ, които при благоприятни условия ги населяватъ, се пораждатъ и изчезватъ, и прѣдѣлитѣ, доколкото изобщо тѣ сѫ допустими, заематъ безконечно грамадни размѣри. И въ двата случая по естество той е диалектиченъ и не се нуждае повече отъ всѣка друга стояща надъ наукитѣ философия. Щомъ като отъ всѣка отдѣлна наука се иска да покаже своето мѣсто въ общата връзка на нѣщата и знанията за тѣхъ, то всѣка отдѣлна наука за тази обща връзка става излишна. Отъ цѣлата досегашна философия е останало още самостоятелно учението за мисленето и неговитѣ закони — формалната логика и диалектика. Всичко друго минава въ положителна наука за природата и историята.

Идеалистическото схващане на историята.

Но въ това врѣме, когато прѣвратътъ въ гледището за природата можеше да се извърши само доколкото изслѣдването доставяше съотвѣтния положителенъ материалъ за познанието, още много по-рано се извършиха исторически събития, които направиха рѣшителенъ обратъ въ схващането на историята. Въ 1831 г. стана въ Лионъ първото работническо възстание; отъ 1838 до 1842 г. първото национално работническо движение, онова на английскитѣ чартисти, достигна своята най-висока точка. Класовата борба между пролетариата и буржуазията изпъкна на първъ планъ въ историята на най-напрѣдналитѣ страни въ Европа, доколкото въ тѣхъ се развиваше, отъ една страна, едрата индустрия, а, отъ друга, неотдавна извоюваното полити-

ческо господство на буржуазията. Фактитѣ все поубѣдително изобличаваха въ лъжа ученията на буржуазната економия за идентичностьта на интересите на капитала и труда, за общата хармония и общото народно благосъстояние, като слѣдствие отъ свободната конкуренция. Всички тѣзи нѣща не можеха повече да се отричатъ сѫщо така, както и френския и английски социализмъ, който бѣ, ако и крайно несъвършено, тѣхно теоретическо изражение. Обаче, старото идеалистическо схващане на историята, което още не бѣ измѣстено, не познаваше никакви, почиващи върху материалнитѣ интереси, класови борби, даже никакви материални интереси; производството, както и всички економически отношения, се срѣщатъ у него само като постранични, като подчинени елементи на "културната история".

Материалистическото схващане на историята.

Новитѣ факти наложиха ново изслѣдване на цѣлата досегашна история и така стана явно, че цѣлата досегашна история е била история на класовитѣ борби, че тѣзи взаимно борящи се класи на обществото всѣкога сѫ били продукти на производственитѣ и размѣнни отношения, съ една дума, на економическитѣ отношения на тѣхната епоха; така че всѣка економическа структура на обществото образува реалната основа, съ която въ послѣдня смѣтка се обяснява цѣлокупната надстройка на правовитѣ и политически учрѣждения, както и на религиозния, филоосфския и другъ начинъ на мислене на всѣка историческа епоха. Хегель освободи историята отъ метафизическото разбиране, — той го направи диалектическо, — но неговия собственъ възгледъ върху нея бѣ по сѫщество пакъ идеа-

листически. Съ това идеализмътъ бѣ изгоненъ отъ послѣдното свое убѣжище, отъ историческата наука, даде се едно материалистическо разбиране на историята и се посочи начина за обясняване съзнанието на хората отъ тѣхното битие, вмѣсто, както досега, тѣхното битие отъ съзнанието имъ.

Социализма стана наука.

Ето защо социализма вече не се явява като случайно откритие на тая или оная гениална глава, но като неизбѣжно слѣдствие отъ борбата между двѣтѣ исторически възникнали класи — **пролетариата** и **буржуазията.** Неговата задача не е вече да измислюва колкото се може по-съвършена обществена наредба, а да изслѣдва историческо-економическия процесъ, отъ който като необходимо слѣдствие се явиха тия класи ведно съ тѣхния антагонизмъ, и да намѣри срѣдства въ самото економическо положение, създадено отъ тоя процесъ и тури край на този конфликтъ.

Досегашниятъ социализмъ е сѫщо тъй несъвмѣстимъ съ това материалистическо схващане на историята, както и схващането на природата отъ френския материализмъ е несъвмѣстимо съ диалектиката и новото естествознание. Досегашниятъ социализмъ, макаръ и да критикуваше сѫществуващия капиталистически начинъ за произвеждане и неговитѣ послѣдствия, не можеше, обаче, да го обясни, а така сѫщо и да се разправи съ него. Той можеше само просто да го отхвърли като лошъ. Касаеше се, обаче, да се прѣдстави този капиталистически начинъ за произвеждане въ неговото историческо развитие и въ неговата необходимость за една опрѣдѣлена историческа епоха, значи, сѫщо

и необходимостьта на неговото изчезване, отъ една страна, а, отъ друга, сѫщо така да се разкрие неговия вѫтрѣшенъ характеръ, който все още си оставаше прикритъ, понеже досегашната критика се занимаваше повече съ лошитѣ послѣдствия, отколкото съ хода на самото развитие. Това се достигна съ откритието на **принадената цѣнность.** Доказа се, че присвояването незаплатения трудъ е основната форма на капиталистическия начинъ за произвеждане и на извършващата се чрѣзъ него експлоатация надъ работника; че даже тогава, когато капиталистътъ купува работната сила на своя работникъ за пълната ѝ цѣнность, която тя има, като стока на стоковия пазарь, той извлича отъ нея повече цѣнность, отколкото е заплатилъ за нея; и че тази принадена цѣнность въ послѣдня смѣтка образува оная сума отъ цѣнности, отъ която се натрупва въ рѫцтѣ на имущитѣ класи постоянно растящата маса отъ капитала. Така се обясни както произхождението на капиталистическото производство, така и производството на капитала.

За тѣзи двѣ велики открития: материалистическото схващане на историята и разкриването тайната на капиталистическото производство, посрѣдствомъ принадената цѣнность, трѣбва да благодаримъ на **Маркса.** Чрѣзъ тѣхъ социализмътъ стана наука, която сега само трѣбва да се разработи понататъкъ въ всичкитѣ ѝ подробности и общи връзки.

III.

НАУЧНИЯ СОЦИАЛИЗМЪ.

Основитѣ на материалистическото схващане на историята.

Материалистическото разбиране на историята изхожда отъ положението, че производството и наредъ съ производството и размѣната на продуктитѣ, е основата на всѣки общественъ строй; че въ всѣко исторически появило се общество разпрѣдѣлението на продутитѣ, а заедно съ него и социалното разчленение на класи или съсловия, се опрдѣля отъ това, какво и какъ се произвежда и какъ се размѣня произведеното. Слѣдствие на това кореннитѣ причини на всички обществени промѣни и политически прѣобразувания трѣбва да се търсятъ не въ главитѣ на хората, не въ тѣхното увеличаващe се познаване на вѣчната истина и справедливость, но въ измѣненията на начина за производството и размѣната; тѣ трѣбва да се търсятъ не въ **философията,** но въ **економията** на дадената епоха. Пробудилото се разбиране, че сѫществующитѣ обществени учрѣждения сѫ неразумни и несправедливи, че разумътъ е станалъ безумие, а благодѣянието — зло, е само признакъ за това, че въ методитѣ на производството и формитѣ на размѣната тихо сѫ се извършили промѣни, на които вече не съотвтствува основниятъ на по-раншнитѣ економически условия общественъ строй. Заедно съ това се казва, че и срѣдствата за отстраняване на създаденитѣ неуредици трѣбва да се намиратъ — малко или

много развити — въ измѣнилитѣ се производствени отношения. Тѣзи срѣдства не се **измислятъ** отъ главата, но се **откриватъ** посрѣдствомъ главата въ наличнитѣ материални условия на производството.

Какъ стои работата, изхождайки отъ всичко това, съ съврѣменния социализмъ?

Капиталистическата класа разруши феодалното общество.

Сѫществующиятъ общественъ строй — това сега е вече общепризнато — е създаденъ отъ сега господствующата класа, буржуазията. Свойствениятъ на буржуазията начинъ на производството, който отъ врѣмето на Маркса се нарича капиталистически начинъ на производството, бѣ несъвмѣстимъ съ мѣстнитѣ и съсловни привилегии, както и съ взаимнитѣ лични зависимости на феодалния строй; буржуазията разруши феодалния строй и на неговитѣ развалини постави буржуазния общественъ редъ, царството на свободната конкуренция, свободата на мѣстенето (**Freizugi keit**), равноправието на притежателитѣ на стоки, и всички други буржуазни прѣлести. Капиталитсическиятъ начинъ на производството можеше сега да се развива свободно. Отъ като пàрата и новото машинно производство прѣвърна старата мануфактура въ едра индустрия, усъвършенствуванитѣ подъ рѫководството на буржуазията производителни сили се развиха съ нечувана досега бързина и въ нечуванъ досега размѣръ. Но както нѣкога мануфактурата и широко развилитѣ се подъ нейно влияние занаяти влѣзе въ конфликтъ съ феодалнитѣ окови на цеховетѣ, така и едрата индустрия при своето по-високо развитие изпада въ конфликтъ съ границитѣ, въ които я

стѣга капиталистическиятъ начинъ на производството. Новитѣ производителни сили вече надрастнаха буржуазната форма на тѣхното използване; и този конфликтъ между производителнитѣ сили и начина на производството не е единъ конфликтъ, възникналъ въ главитѣ на хората, както напр., този между първородния човѣшки грѣхъ и божествената справедливость, а той лежи въ самитѣ явления, обективно, вънъ отъ насъ, независимо отъ желанията или стремленията даже на сѫщитѣ тѣзи хора, които сѫ го прѣдизвикали. И съврѣменниятъ социализмъ не е нищо друго, освѣнъ идейно отражение на този фактически конфликтъ, идейно негово отражение най-напрѣдъ въ главитѣ на класата, която страда непосрѣдствено отъ него, на работническата класа.

Въ какво, прочее, се състои този конфликтъ?

Прѣди капиталистическото производство, значи въ срѣднитѣ вѣкове, сѫществуваше всеобщо дребно производство възъ основа на частната собственость на работницитѣ върху тѣхнитѣ срѣдства за производството: земледѣлието на дребнитѣ, свободни или крѣпостни селяни, занаятчийството въ градоветѣ.

Историческата роль на капиталистическата класа.

Срѣдствата на труда — земята, земледѣлческитѣ орѫдия, работилницата, занаятчийскитѣ орѫдия — бѣха срѣдства на труда на отдѣлния човѣкъ, прѣсмѣтнати само за единично употрѣбление, а затова по необходимость и дребни, несъвършени, ограничени. Но пъкъ и затова обикновено принадлежаха на самия производитель. Да се концентрират тѣзи разпокѫсани дребни срѣдства за производството, да се разширятъ, да се прѣвърнатъ

въ могжщъ производственъ лостъ на настоящето бѣ имено историческата роля на капиталистическия начинъ на производството и на неговата носителка, буржуазията. Какъ тя, начинайки отъ XV в., исторически изпълни тази роля въ тритѣ стадии — простата кооперация, мануфактурата и едрата индустрия, — това Марксъ подробно описа въ четвъртия отдѣлъ на "Капитала". Обаче, буржуазията, както е доказано тамъ, не можеше да прѣвърне онѣзи ограничени срѣдства за производството въ могжщи производителни сили, безъ да прѣвърне индивидуалнитѣ срѣдства за производството въ **обществени,** въ срѣдства на производството, които се турятъ въ дѣйствие само чрѣзъ **съединение на хора.** На мѣстото на вратеното, на ржчния станъ за тъкане, на ковачния чукъ се явиха прѣдачната машина, механическиятъ станъ, парниятъ чукъ; на мѣстото на работилницата на отдѣлния занаятчия — фабриката, която изискваше съвмѣстната дѣятелность на стотина и хиляди хора. И както срѣдствата за производството, така и самото производство се прѣвърна отъ редъ разпокжсани работи на отдѣлния човѣкъ въ редъ отъ обществени дѣйствия, а продуктитѣ — отъ такива на отдѣлната единица въ обществени продукти. Преждата, платоветѣ, металическитѣ издѣлия, които се получаватъ сега отъ фабриката, сж общъ продуктъ на много работници, прѣзъ ржцѣтѣ на които тѣ е трѣбвало попослѣдователно да прѣминатъ, докато бждатъ готови. Нито единъ отдѣленъ работникъ не може да каже: това азъ направихъ, това е **мой** продуктъ.

Но тамъ, дѣто естественото раздѣление на труда всрѣдъ обществото се явява основна форма на производството, то това раздѣление придава на продуктитѣ формата на стоки, взаимната размѣна на

които, покупката и продажбата, дава възможность на отдѣлнитѣ производители да задоволяватъ своитѣ разнообразни потрѣби. Така бѣ и въ срѣднитѣ вѣкове. Селянинътъ, напр., продаваше своитѣ земледѣлчески продукти на занаятчията и купуваше отъ него занаятчийски произведения. Въ това общество отъ отдѣлни производители, отъ производители на стоки, проникна новиятъ начинъ за производство. Въ естественото **непланомѣрно** раздѣление на труда, както то господства въ цѣлото общество, той внесе **планомѣрно** раздѣление на труда, както бѣ организирано въ отдѣлната фабрика; наредъ съ **индивидуалното производство** възникна **общественото** производство. Продуктитѣ и на двѣтѣ се продаваха на единъ и сѫщи пазарь, значи поне на приблизително равни цѣни. Обаче, планомѣрната организация бѣ по-силна отъ естественото раздѣление на труда; обществено работящитѣ фабрики произвеждаха своитѣ продукти по-евтино отъ отдѣлнитѣ дребни производители. Индивидуалното производство губѣше една позиция слѣдъ друга, общественото производство революционизираше цѣлия старъ начинъ на производството. Но този неговъ революционенъ характеръ тъй малко се забѣлѣзваше, че него, напротивъ, го въвеждаха, като срѣдство за подигане и поощряне стоковото производство. То се появи въ непосрѣдствена връзка съ извѣстни, още прѣди него сѫществующи двигатели на стоковото производство и стоковата размѣна: търговския капиталъ, занаятчийството, наемния трудъ. Тъй като самото то се появи като нова форма на стоковото производство, то и за него си останаха въ пълна сила формитѣ на присвояването на стоковото производство.

Появата на капиталистическата концентрация.

При стоковото производство, както се бѣ развило въ срѣднитѣ вѣкове, не можеше даже да се породи въпроса, кому трѣбва да принадлежи продукта отъ труда. Обикновено го създаваше отдѣлниятъ производитель отъ принадлежащия нему, често произведенъ отъ самия него, суровъ материалъ съ собственитѣ си орждия на труда и съ своя собственъ ржченъ трудъ или съ този на своето сѣмейство. Той нѣмаше нужда да присвоява този продуктъ, той принадлежеше отъ само себе изцѣло на него. Собственостьта надъ продуктитѣ почиваше, слѣдователно, на **собствения трудъ.** Даже тамъ, дѣто се употрѣбяваше чужда помощь, тя си оставаше обикновено второстепено нѣщо и получаваше често вънъ отъ работната заплата и други видове възнаграждения: цеховия чиракъ и калфа работѣха не толкова за издържане и заплата, отколкото за своето собствено подготовление за майстори. Тогава се появи концентрацията на срѣдствата за производство въ голѣми работилници и мануфактури, тѣхното прѣвръщане въ фактически обществени срѣдства на производството. Но къмъ общественитѣ срѣдства на производството и продуктитѣ се отнасяха сжщо така, като да бѣха като прѣди, срѣдства на производството и продуктитѣ на отдѣлния човкъ. Ако прѣди притежательтъ на срѣдствата на труда присвояваше продукта, защото той бѣше обикновено неговъ собственъ продуктъ, а чуждата помощь бѣ изключение, то сега притежательтъ на срѣдствата на труда продължава да присвоява продукта, макаръ той вече да не е **неговъ** продуктъ, но изключително продуктъ на **чуждия трудъ.** По такъвъ начинъ обществено произведенитѣ продукти се присвояваха не отъ тѣзи, които дѣйствително

туряха въ движение срѣдствата за производството и дѣйствително създаваха продуктитѣ, но отъ **капиталиста.** Срѣдствата за производството и самото производство станаха въ сѫщность обществени. Но тѣ сѫ подчинени на такава форма на присвояване, която има за прѣдпоставка частното производство на отдѣлнитѣ лица, при което всѣки владѣе и носи на пазаря своя собственъ продуктъ. На тази форма на присвояване се подчинява начинътъ на производството, макаръ той да отстранява нейната прѣдпоставка *). Въ това противорѣчие, което придава на новия начинъ на производството неговия капиталистически характеръ, **лежи вече зародиша на всички стълкновения въ настояще врѣме.** Колкото повече новиятъ начинъ на производството ставаше господствуващъ въ всичкитѣ важни клонове на производството и въ всички съ рѣшающе економическо значение страни и съ това почти стѣсни индивидуалното производство до незначителни остатъци, **толкова по-рѣзко трѣбваше да блѣсне несъвмѣстимостьта на общественото производство и капиталистическото присвояване.**

---

*) Не е нуждно да се обяснява, че, ако **формата** на присвояване и да си остава сѫщата, то все таки **характеръть** на присвояването въ силата на горѣописания процесъ, се революционизира не по-малко отъ производството. Присвоявамъ ли азъ своя собственъ продуктъ, или продукта на другитѣ, това сѫ естествено два съвършено различни вида на присвояване. Мимоходомъ казано: наемниятъ трудъ, въ който се съдържа зародиша на цѣлия капиталистически начинъ на производството, е твърдѣ старъ; отдѣлно и разпокѫсано той сѫществува въ течение на столѣтия наредъ съ робството. Но този зародишъ можеше да се развие въ капиталистически начинъ на производството само тогава, когато се създадоха историческитѣ прѣдварителни условия.

Появата на наемното робство.

Първитѣ капиталисти, както се каза, намѣрѝха готова формата на наемния трудъ. Но наемниятъ трудъ се явяваше, като изключение, като добавачно занятие, като спомагателна работа, като прѣходна форма. Земледѣлческиятъ работникъ, който по нѣкога отиваше да работи за надница, имаше нѣколко моргена своя земя, отъ която той можеше въ случай на нужда да прѣживѣе криво-лѣво. Цеховитѣ наредби се грижеха, щото днешниятъ калфа утрѣ да стане майсторъ. Но всичко това се измѣни, щомъ като срѣдствата на производството се прѣвърнаха въ обществени и се концентрираха въ рѫцѣтѣ на капиталиститѣ. Срѣдствата на производството, както и продукта на отдѣлния дребенъ производитель, все повече и повече се обезцѣняватъ; нему не остава нищо друго, освѣнъ да се наеме у капиталиста. Наемниятъ трудъ, прѣди като изключение и спомагателна работа, стана правило и основа на цѣлото производство; по-рано добавъчно занятие сега стана изключителна дѣятелность за работника. Врѣменниятъ наеменъ работникъ се прѣвърна въ пожизненъ. Количеството на пожизненитѣ наемни работници при това се увеличи колосално съ съвпадащето въ това врѣме падане на феодалния строй съ разпущането на свититѣ на феодалитѣ, съ изгонването на селянитѣ отъ тѣхнитѣ земи и пр. Стана пълно отдѣляне на концентрираннитѣ въ рѫцѣтѣ на капиталиститѣ срѣдства на производството отъ производителитѣ, които не притежаватъ нищо, освѣнъ своята работна сила. **Противорѣчието между общественото производство и капиталистическото присвояване се проявява, като противоположность между пролетариата и буржуазията.**

Ние видѣхме, че капиталистическиятъ начинъ на производството прониква въ едно общество отъ производители на стоки, отъ отдѣлни производители, обществената връзка между които се подържаше посрѣдствомъ размѣната на тѣхнитѣ продукти. Но всѣко почиваще на стоковото производство общество има тази особеность, че въ него производителитѣ изгубватъ господството надъ своитѣ собствени обществени отношения. Всѣки произвежда за себе си съ своитѣ случайни срѣдства за производството и за свои индивидуални потрѣбности на размѣната. Никой не знае, какво количество отъ неговитѣ продукти отива на пазаря, каква часть отъ тѣхъ изобщо се потрѣбяватъ, никой не знае, дали неговиятъ отдѣленъ продуктъ съотвѣтствува на дѣйствителнитѣ потрѣбности, дали той ще може да покрие своитѣ разноски или въобще ще може ли той да бжде продаденъ. Господствува анархията въ общественото производство. Но стоковото производство, както и всѣка друга форма на производството, има свои своеобразни, свойствени нему и неотдѣлими отъ него закони; и тѣзи закони дѣйствувавтъ въпрѣки анархията, въ нея, чрѣзъ нея. Тѣ се проявяватъ въ единствената продължаваща да сжществува форма на обществената връзка, въ размѣната, и дѣйствуватъ по отношение на отдѣлнитѣ производители, като принудителни закони на конкуренцията. Така че, въ началото тѣ сж неизвѣстни за самитѣ производители и трѣбваше чрѣзъ дългъ опитъ постепенно да бждатъ открити. Слѣдователно, тѣ дѣйствуватъ въпрѣки производителитѣ и противъ тѣхъ, като слѣпо дѣйствующи естествени закони на тѣхната форма на производството. Продуктътъ господствува надъ производителитѣ.

Въ срѣдневѣковното общество, особено въ

първитѣ вѣкове, производството бѣ насочено прѣдимно къмъ собствено потрѣбяване. То задоволяваше главно само нуждитѣ на производителитѣ и тѣхнитѣ сѣмейства. Тамъ, дѣто, както въ селата, сѫществуваха отношения на лична зависимость, то трѣбваше сѫщо да удовлетворява и нуждитѣ на феодалитѣ. Тукъ, слѣдователно, не ставаше никаква размѣна, и затова продуктитѣ не приемаха характера на стоки. Сѣмейството на селянина произвеждаше почти всичко, което то потрѣбяваше — покѫщнината и облѣклото, сѫщо както и жизнениитѣ срѣдства. Само когато се достигна до тамъ, то да произвежда единъ излишъкъ надъ неговитѣ собствени нужди и надъ натуралнитѣ повиности спрѣмо феодала, само тогава то почна да произвежда и стоки; този излишъкъ, пуснатъ въ обществената размѣна, прѣдставенъ за продабжа, стана стока. Впрочемъ, градскитѣ занаятчии още отъ самото начало трѣбваше да произвеждатъ за размѣна. Но и тѣ добиваха сами по-голѣма часть отъ необходимитѣ имъ продукти; тѣ имаха градини и малки полета; пасѣха добитъка си въ общиннитѣ гори, които пъкъ имъ доставяха градиво и дърва; женитѣ прѣдѣха ленъ, вълна и пр. Производството съ цѣль за размѣна, стоковото производство, едва възникваше. Оттукъ слѣдваше ограничена размѣна, ограниченъ пазарь, неподвиженъ начинъ на производството, мѣстна затвореность отъ външния миръ, мѣстно обединение вѫтрѣ: марката*) въ селото, цеха въ града.

---

*) Марка се наричаше старата германска селска община.

Капиталистическото производство революционизира индустрията.

Но съ разширението на стоковото производство, а особено съ възникването на капиталистическия начинъ на производството, бездѣйствующитѣ дотогава закони на стоковото производство проявиха все по-открито и по-силно своето влияние. Старитѣ връзки бѣха разкжсани, старитѣ прѣгради, пробити, производителитѣ все повече и повече се прѣвръщаха въ независими, отдѣлни производители на стоки. Анархията на общественото производство блѣсна и вземаше все по-широки и по-широки размѣри. Но главното орждие, чрѣзъ което капиталистическиятъ начинъ на производството усилва тази анархия въ общественото производство, бѣ пълната противоположность на тази анархия: засилване организацията на производството, като обществено, въ всѣко отдѣлно прѣдприятие. Съ този лостъ се тури край на старата мирна неподвижность. Щомъ проникваше въ нѣкой клонъ отъ индустрията, капиталистическиятъ начинъ на производството не търпѣше наредъ съ себе си никакви стари методи на производството. Тамъ, дѣто той завладѣваше извѣстенъ занаятъ, унищожаваше стария занаятъ. Полето на труда стана мѣсто на борба. Великитѣ географически открития и послѣдващитѣ ги колонизации разшириха областьта за продажбата и ускориха прѣвръщането на занятачийството въ мануфактура. Борбата се разгорѣ не само между отдѣлнитѣ мѣстни производители; мѣстнитѣ конфликти отъ своя страна се разрастнаха до национални, търговскитѣ войни прѣзъ XVII и XVIII в. Най-послѣ едрата индустрия и възникването на всесвѣтския пазарь направиха борбата всеобща и заедно съ то-

ва ѝ придадоха нечувана ожесточеность. Благоприятнитѣ естествени или изкуствени условия на производството рѣшаватъ въпроса за сѫществуване между отдѣлнитѣ капиталисти, както и между цѣли индустрии и цѣли страни. Побѣдениятъ безпощадно се унищожава. Това е Дарвиновата борба за сѫществуване на отдѣлнитѣ единици, прѣнесена съ усилена свирѣпость отъ природата въ обществото. Естественото състояние на животното се явява върха на човѣшкото развитие. Противорѣчието между общественото производство и капиталистическото присвояване се проявява, **като противоположность между организацията на производството въ отдѣлната фабрика и анархията на производството въ цѣлото общество.**

Ефекта на машината върху работническата класа.

Въ тѣзи двѣ форми за проявление на това противорѣчие, което се съдържа въ него въ силата на неговото произхождение, се движи капиталистическиятъ начинъ на производството, като неизбѣжно описва оня "неправиленъ кржгъ", който още Фурие откри въ него. Но, разбира се, Фурие на своето врѣме още не можеше да забѣлѣжи, че този кржгъ постоянно се стѣснява, че движението прѣдставлява по-скоро спирала и трѣбва да достигне края, както става съ планетитѣ при стълкновението имъ съ центра. Това е движущата сила на обществената анархия на производството, което прѣвръща голѣмото мнозинство отъ хората все повече и повече въ пролетарии, а пролетарскитѣ пъкъ маси сѫ, които отъ своя страна най-послѣ ще турятъ край на анархията въ производството. Тази движуща сила на социалната анархия въ производството прѣвръща безконечната способность къмъ усъвър-

шенствуване на машинитѣ на едрата индустрия въ единъ задължителенъ законъ за всѣки отдѣленъ индустриаленъ капиталистъ постоянно да усъвършенствува своитѣ машини подъ страхъ на пропадане. Но усъвършенствуването на машинитѣ прави човѣшкия трудъ излишенъ. Ако въвеждането и разширяването на машинитѣ означава изтикването на милиони заети съ ржченъ трудъ работници и замѣстването имъ съ нѣколко работници при машината, то сжщо и усъвършенствуването на машината означава изтикването на все повече и повече работници при машината, а въ послѣдня инстанция — създаване на единъ излишъкъ отъ свободни наемни работници, който прѣвишава срѣдно потрѣбностьта на капитала отъ работни ржцѣ, цѣла индустриална резервна армия, както азъ я нарекохъ още въ 1845 г., *) тая армия, заета въ производството, когато индустрията се намира въ подемъ, и захвърлена на улицата прѣзъ слѣдващия съ необходимость крахъ, се явява като куршуменъ топузъ на краката на работническата класа въ нейната борба за сжществуване съ капитала, единъ регулаторъ за задържане работната заплата на съотвѣтствующия на капиталистическитѣ нужди низъкъ уровенъ. И така излиза, че машината, да се изразимъ съ думитѣ на Маркса, става най-мощното бойно срѣдство на капитала противъ работническата класа, че орждията на труда постоянно изтръгватъ жизненитѣ срѣдства отъ ржката на работника, че собственията продуктъ на работника се прѣвръща въ орждие за поробване на работника. Излиза, че спестяването на срѣдствата на труда се явява въ сжщото врѣме отъ са-

---

*) Въ книгата "Положението на работническата класа въ Англия".

мото начало най-безпощадно прахосване на работна сила и хищничество спрѣмо нормалнитѣ прѣдпоставки на трудовата дѣятелность; че машината, наймощното срѣдство за съкратяване на работния день, се обръща въ най-надеждно срѣдство за прѣвръщане на цѣлия животъ на работника и на неговото сѣмейство въ работно врѣме, готово да услужи за оплодотворяване на капитала; излиза, че извънредниятъ трудъ на едни прѣдизвиква безработица за други, и едрата индустрия, която тича да търси по цѣлото земно кълбо нови потрѣбители, довежда у дома си консумацията на маситѣ до единъ гладенъ минимумъ и по тоя начинъ подкопава собствения си вѫтрѣшенъ пазарь. "Законътъ, който държи относителното свърхнаселение или индустриалната резервна армия въ постоянно равновѣсие съ размѣра и енергията на акумулацията на капитала, приковава по-силно работника къмъ капитала, отколкото чукътъ на Хефеста приковава Прометея за скалата. Той опрѣдѣля една съотвѣтна на акумулацията на капитала акумулация на бѣдностьта. Акумулацията на капитала на единия полюсъ е, значи, едноврѣменно акумулация на бѣдность, изтощение, робство, невѣжество, загрубяване, морално израждане на противоположния полюсъ, т. е. на страната на класата, която **създава отъ своя собственъ продуктъ капиталъ" (Marx, Kapital, Seite** 671). Да се очаква отъ капиталистическия начинъ на производството едно друго разпрѣдѣление на продуктитѣ, значи да се иска отъ електродитѣ на батареята, докато тѣ сѫ въ свръзка съ нея, да не разлагатъ водата, и да не образуватъ на положителния полюсъ кислорода, а на отрицателния водорода.

Ефекта на машината върху капиталистическата класа.

Ние видѣхме, какъ развитата въ висша степень способность къмъ усъвършенствуване на съврѣменната машина се прѣвръща, благодарение на анархията въ общественото производство, въ задължителенъ законъ за всѣки отдѣленъ индустриаленъ капиталистъ да усъвършенствува постоянно своитѣ машини, постоянно да повишава тѣхната производителна сила. Въ такъвъ задължителенъ законъ се прѣвръща за него и простата фактическа възможность да се разшири размѣра на неговото производство. Грамадната способность на едрата индустрия да се разширява, въ сравнение съ което разширението на газоветѣ е настояща дѣтска игра, изпъква прѣдъ насъ сега, като една **потрѣбность** къмъ количествено и качествено разширение, която не се спира прѣдъ никакво противодѣйствие. Противодѣйствието се създава отъ консумацията, отъ продажбата, отъ пазаритѣ за продуктитѣ на едрата индустрия. Но способностьта къмъ разширение на пазаритѣ — екстензивното и интензивното — се обуславя прѣди всичко отъ съвършено други, много по-малко енергично дѣйстващи закони. Разширението на пазаритѣ не върви равномѣрно съ това на производството. Сблъсването става неизбѣжно, и тъй като то не може да се прѣмахне, докато не се унищожи самиятъ капиталистически начинъ на производството, то то става периодически. Капиталистическото производство създава единъ новъ "неправиленъ кржгъ".

Индустриалнитѣ кризи ставатъ постоянни.

И наистина, отъ 1825 г. насамъ, когато настжпи първиятъ всеобщъ кризисъ, цѣлиятъ индустриа-

ленъ и търговски свѣтъ, производството и размѣната на всички цивилизовани народи, а сѫщо и тѣхнитѣ малко или много варварски прирастъци, приблизително всѣки десеть години излизатъ отъ релситѣ. Обръщението спира, пазаритѣ сѫ прѣпълнени, продуктитѣ лежатъ масово непродадени, наличнитѣ пари се скриватъ, кредитътъ пада, фабрикитѣ затихватъ, работнитѣ маси се нуждаятъ отъ жизнени срѣдства, защото сѫ произвели твърдѣ много жизнени срѣдства, банкрути слѣдватъ слѣдъ банкрути, разпродажби слѣдъ разпродажби (аукционъ). Застоятъ се продължава цѣли години, производителнитѣ сили, както и продуктитѣ, масово се изхабяватъ и разрушаватъ дотогава, докато натрупанитѣ маси отъ стоки, при по-голѣмо или по-малко обезцѣняване се продаватъ най-послѣ, и производството и размѣната постепено наново се турятъ въ ходъ. Малко по малко темпътъ се ускорява, прѣминава въ рисъ, индустриалниятъ рисъ въ галопъ, а този пъкъ достига до необузданъ кариеръ на пъленъ индустриаленъ, търговски кредитенъ и спекулативенъ Steeple-chase (скокъ съ прѣпятствие), за да се провали най-послѣ слѣдъ най-рискования скокъ пакъ — въ ямата на краха. И това постоянно се повтаря. Отъ 1825 г. насамъ ние прѣжвиѣхме цѣли петь подобни крахове, и въ дадения моментъ (1877 г.) прѣживѣваме такъвъ за шести пѫть. И характерътъ на тѣзи кризиси е тъй рѣзко очъртанъ, че Фурие ги схвана добрѣ, като означи първия отъ тѣхъ: crise plethorique, кризи отъ излишъкъ.

Начина на производството възстава противъ начина на размѣната.

Въ кризиситѣ противорѣчието между общественото производство и капиталистическото присвоя-

ване се проявява въ най-жестоко стълкновение. Стоковото обръщение спира моментално; срѣдствата за обръщение, паритѣ, ставатъ спѫнка на обръщението; всички закони на стоковото производство и стоковата цирлукация се обръщатъ съ главата надолу. Економическото сътрѣсение достига до своя апогей: **начинътъ на производството възстава противъ начина на размѣната, производителнитѣ сили възставатъ противъ начина на производството, който сѫ надрасли.**

Фактътъ, че обществената организация на производството вѫтрѣ въ фабриката се е развила до тази точка, дѣто тя става несъвмѣстима съ сѫществующата наредъ и надъ нея анархия на производството въ обществото — този фактъ става осѣзателенъ и за самитѣ капиталисти чрѣзъ могѫщето концентриране на капиталитѣ, което се извършва прѣзъ врѣме на кризиси, чрѣзъ разорението на много едри и още повече — дребни капиталисти. Цѣлиятъ механизмъ на капиталистическия начинъ на производството прѣстава да дѣйствува подъ натиска на създаденитѣ отъ него самия производителни сили. Той не може вече да прѣвърне въ капиталъ тази маса отъ срѣдства на поризводството; тѣ стоятъ безъ употрѣбление, а затова сѫщо и индустриалната резервна армия трѣбва да остане безъ работа. Срѣдствата за производството, жизненитѣ срѣдства, незаетитѣ работници, всички елементи на производството и на общото богатство се намиратъ въ излишъкъ. Но "излишъкътъ става източникъ на нужди и лишения" (Фурие), защото именно той прѣчи за прѣвръщането на срѣдствата за производство и живѣене въ капиталъ. Защото въ капиталистическото общество срѣдствата за производството не могатъ да се турятъ въ дѣйствие прѣди прѣдва-

рителното имъ прѣвръщане въ капиталъ, въ срѣдство за експлоатация на човѣшката работна сила. Необходимостьта отъ капитализацията на срѣдствата за производството и живѣнето стои като призракъ между тѣхъ и работниктѣ. Тя единствено прѣчи на обединението на вѣщественитѣ и лични двигатели на производството; тя единствено забранява на срѣдствата за производството да функционираръ, на работницитѣ — да работятъ и да живѣятъ. И така, капиталистическиятъ начинъ на производството, отъ една страна, доказва своята неспособность за по-нататъшното управление на тѣзи производителни сили, а отъ друга, тѣзи производителни сили сами се стремятъ съ растяща мощь къмъ отстранението на противорѣчието, къмъ тѣхното освобождаване отъ качеството имъ на капиталъ, къмъ фактическото признаване на тѣхния характеръ, като обществени производителни сили.

Това противодѣйствие на силноразвиващитѣ се производителни сили противъ тѣхния капиталистически характеръ, това засилваще се принуждение да се признае тѣхната обществена природа, застави самата капиталистическа класа да се отнася съ тѣхъ все повече и повече, доколкото това изобщо е възможно при капиталистическитѣ отношения, като съ обществени производителни сили. Както периодитѣ на индустриаленъ разцвѣтъ съ тѣхния безгранично широкъ кредитъ, така и самиятъ кризисъ, слѣдствие на пропадането на едри капиталистически прѣдприятия, водятъ къмъ онази форма на обществено владѣние голѣмитѣ маси отъ срѣдства за производството, която ние срѣщаме въ видъ на различни акционерни дружества. Нѣкои отъ тѣзи срѣдства на производството и обръщението сѫ отъ самото начало тъй колосални, че изключватъ,

както желѣзнитѣ пѫтища, всѣка друга форма на капиталистическа експлоатация. На извѣстна степень на развитието даже и тази форма става незадовелителна: официалната прѣдставителка на капиталистическото общество, държавата, трѣбва да поеме върху си тѣхното управление *). Тази необходимость за прѣвръщане въ държавна собственость настѫпва най-напрѣдъ за голѣмитѣ срѣдства за съобщение: пощитѣ, телеграфитѣ, желѣзнитѣ пѫтища.

Акционернитѣ дружества доказватъ, че капиталистическата класа е излишна.

Ако кризиситѣ разкриватъ неспособностьта на буржуазията за по-нататъшното управление на модернитѣ производителни сили, то прѣвръщането на едритѣ прѣдприятия за производство и съобщение въ акционерни дружества и държавна собственость показва непотрѣбностьта отъ буржоазията за тази цѣль. Всички обществени функции на

---

*) Казвамъ, **трѣбва.** Защото само въ такъвъ случай, когато срѣдствата за производство или обръщението сѫ дѣйствително надрасли управлението на акционернитѣ дружества, когато, слѣдователно, прѣминаването имъ въ рѫцѣтѣ на държавата става **економически** неизбѣжно, само въ такъвъ случай то означава, даже ако то е осѫществено отъ сегашната държава, економически прогресъ, една крачка напрѣдъ къмъ по-висока степень за прѣминаването на всички производителни сили въ владѣние на самото общество. Но въ послѣдно врѣме, откато Бисмаркъ се залови за държавнитѣ монополи се появи извѣстенъ фалшивъ социализмъ, който се изроди тукъ-тамѣ даже въ извѣстно лакейство, и който признаваше **всѣко** прѣминаване на срѣдствата за производство въ държавно владѣние, даже това на Бисмарка, безъ много разсѫждения, за социалистическо. Разбира се, че ако

капиталиститѣ днесъ се изпълняватъ отъ наемни служащи. Капиталистътъ не познава вече никаква обществена дѣятелность, освѣнъ да получава доходи, да отрѣзва купони и да играе на борсата, дѣто различнитѣ капиталисти си отнематъ взаимно капиталитѣ. Ако по-рано капиталистическиятъ начинъ за производство изтикваше работницитѣ, то сега той изтиква и капиталиститѣ и ги хвърля, сѫщо както работницитѣ, въ разряда на излишното население, ако и не въ началото въ индутсриалната резервна армия.

Държавната собственость не е социализмъ.

Но нито прѣвръщането въ акционерни дружества, нито въ държавна собственость, не унищожава капиталистическия характеръ на производителнитѣ сили. При акционернитѣ дружества е все таки само организация, създадена отъ буржуазното общество, за защита на общитѣ външни условия на капиталистическия начинъ на производството отъ

държавниятъ монополъ на тютюна е социалистически, то Наполеонъ и Метернихъ трѣбва да се причислятъ къмъ основателитѣ на социализма. Ако белгийската държава по твърдѣ обикновени политически и финансови причини сама строи своитѣ главни желѣзни пѫтища, ако Бисмаркъ безъ всѣкаква економическа необходимость направи държавни главнитѣ желѣзни пѫтища на Прусия, просто за да могатъ да се устроятъ и използватъ по-добрѣ въ случай на война, да се възпита отъ желѣзничаритѣ "гласоподавателенъ добитъкъ за правителството", а главно да се създадатъ нови независими отъ рѣшенията на парламента приходни ресурси — то това не бѣха въ никакъвъ случай, нито прѣми или косвени, нито съзнателни или несъзнателни стѫпки къмъ социализма. Въ противенъ случай и кралската морска търговия, кралската порцеланова мануфактура и даже ротнитѣ шивачници въ армията биха били социалистически учрѣждения.

посѣгателствата, както на работницитѣ, така и на отдѣлнитѣ капиталисти. Модерната държава, независимо отъ нейната форма, е въ сѫщность капиталистическа машина, държава на капиталиститѣ, идеенъ съвокупенъ капиталистъ. Колкото повече производителни сили тя взема върху си, като своя собственость, толкова повече тя става дѣйствително съвокупенъ капиталистъ, толкова повече граждани тя експлоатира. Работницитѣ си оставатъ наемни работници, пролетарии. Капиталистическитѣ отношения не се унищожаватъ, а още повече се изострятъ. Но като достигнатъ до върха на тѣхното изостряне, работата се измѣня. Държавната собственость върху производителнитѣ сили не е разрѣшение на конфликта, а тя таи въ себе си формалното срѣдство, ключа за това разрѣшение.

Това разрѣшение може да се състои само въ фактическото признаване обществения характеръ на модернитѣ производителни сили — слѣдователно, въ съгласуване начинитѣ на производството, присвояването и размѣната съ обществения характеръ на срѣдствата за производството. Това може да стане само тогава, когато обществото открито и неотклонно завладѣе производителнитѣ сили, които сѫ надрасли всѣко друго управление, освѣнъ това на обществото. Тогава обществениятъ характеръ на срѣдствата за производството и продуктитѣ, който сега се обръща противъ самитѣ производители, който периодически нарушава начина на производството и размѣната и се проявява само насилствено и разрушително, като слѣпо дѣйствующъ естественъ законъ, се прокарва съ пълно съзнание отъ страна на производителитѣ и се прѣвръща отъ източникъ на разрушение и периодически катастрофи въ наймогѫщъ лостъ на самото производство.

Социалната революция.

Дѣйствующитѣ въ обществото сили се проявяватъ сѫщо като силитѣ на природата: слѣпо, стихийно, разрушающе, дотогава, докато ние не ги познаемъ и не се справимъ съ тѣхъ. Но щомъ ги познаемъ веднъжъ, щомъ схванемъ тѣхната дѣятелность, направление и влияние, то отъ насъ вече зависи все повече и повече да ги подчинимъ подъ нашата воля и посрѣдствомъ тѣхъ да достигнемъ нашитѣ цѣли. И особено това се отнася до настоящитѣ могѫщи производителни сили. Додѣто ние упорито се отказваме да разберемъ тѣхната природа и характеръ — а на това разбиране се противи капиталистическиятъ начинъ на производството и неговитѣ защитници — дотогава тѣзи сили дѣйствуватъ въпрѣки насъ, противъ насъ, дотогава тѣ господствуватъ надъ насъ, както ние вече подробно изложихме. Веднъжъ само схваната тѣхната природа, тѣ могатъ да се прѣвърнатъ въ рѫцѣтѣ на съюзенитѣ производители отъ демонски властители въ покорни слуги. Тука разликата е сѫщо такава, както между разрушителната сила на електрическата молния въ врѣме на буря и свързаното електричество въ телеграфа и дѫгата на лампата; разликата между пожара и огъня, който служи за цѣлитѣ на хората. При такова отношение къмъ настоящитѣ производителни сили споредъ тѣхната най-послѣ позната природа обществената анархия на производството ще се замѣни съ обществено-планомѣрното регулиране на производството споредъ нуждитѣ на цѣлото общество, както и на всѣки неговъ членъ; заедно съ това и капиталистическиятъ начинъ на присвояване, при който отъ начало продуктътъ поробва производителя, а по-късно и са-

мия присвоитель, ще се замѣни съ другъ начинъ на присвояване продуктитѣ, който се корени въ природата на самитѣ модерни срѣдства за производството: отъ една страна, непосрѣдствено обществено присвояване, като срѣдство за подържане и разширяване на производството, а отъ друга, непосрѣдствено индивидуално присвояване като срѣдство за сѫществуване и наслаждение.

Държавата нѣма да бѫде "унищожена", тя ще умре.

Капиталистическиятъ начинъ на производство прѣвръща все повече и повече огромното болшинство отъ населението въ пролетарии, създава силата, която подъ страхъ на гибель е принудена да извърши този прѣвратъ. Като се стрѣми все повече и повече да прѣвърне едритѣ обществени срѣдства за производството въ владѣние на държавата, той самъ посочва пѫтя къмъ достиганѣто на тоя прѣвратъ. **Пролетариатътъ завладѣва държавната власть и прѣвръща срѣдствата за производство най-напрѣдъ въ държавна собственость.** Но заедно съ това той прѣстава да сѫществува, като пролетариатъ, съ това унищожава всички класови различия и класови противоположности, а заедно съ това и държавата, като държава. Досегашното движуще се всрѣдъ класови противорѣчия общество се нуждае отъ държавата, т. е. отъ една организация на експлоатирующата въ всѣки даденъ моментъ класа за запазване на външнитѣ условия на нейното производство, значи, именно за насилственото угнетение на експлоатираната класа чрѣзъ даденитѣ отъ сѫществующия начинъ на производството срѣдства за подчинение (робство, крѣпостническата зависимость, наемния трудъ). Държавата бѣ официална прѣдставителка на цѣлото общество, негово обеди-

нение въ една видима корпорация, но тя бѣше такава само дотолкова, доколкото тя бѣше държава на оная класа, която отъ своя страна на своето врѣме се явяваше прѣдставителка на цѣлото общество; въ древностьта — държава на гражданитѣ-робовладѣлци, въ срѣднитѣ вѣкове — на феодалното дворянство, въ наше врѣме — на буржуазията. Когато стане най-послѣ фактически прѣдставителка на цѣлото общество, самата тя ще стане излишна. Когато нѣма да има обществена класа, която да се държи повече въ подчинение, когато заедно съ класовото господство и съ обусловената отъ досегашната анархия въ производството борба за лично сѫществуване изчезнатъ произтечащитѣ отъ нея сътрѣсения и избухвания, тогава нѣма да има вече кой да се наказва, за което бѣ необходима особена наказателна власть, една държава. Първиятъ актъ, съ който държавата ще се яви дѣйствително като прѣдставителка на цѣлото общество — ще бѫде сѫщеврѣменно неинъ послѣденъ самостоятеленъ актъ, като държава. Намѣсата на една държавна власть въ общественитѣ отношения ще стане излишна въ една область слѣдъ друга, и слѣдъ това ще изчезне отъ само себе си. Управлението надъ хората ще се замѣни съ управлението на нѣщата и съ рѫководството на производственитѣ процеси. Държавата нѣма да бѫде "унищожена", **тя ще умре.** Това трѣбва да се има прѣдъ видъ при оцѣнката на фразата "свободна народна държава", и при това, както за нейната врѣменна агитационна умѣстность, така и по нейната рѣшителна научна несъстоятелность; а сѫщо и при оцѣнката на исканията на така нареченитѣ анархисти за унищожението на държавата вѫтрѣ въ двадесеть и четири часа.

Откато се е появилъ на историческата сцена капиталистическиятъ начинъ на производството завладяването на всички срѣдства за производството отъ обществото често се е явявало много или малко неясно като бѫдащъ идеалъ у отдѣлнитѣ лица и у цѣли секти. Но то стана възможно, исторически необходимо само тогава, когато се появиха материалнитѣ условия за неговото осѫществяване. То, както и всѣки други общественъ прогресъ, става осѫществимо не въ силата на появилото се съзнание, че сѫществуването на класитѣ противорѣчи на справедливостьта, на равенството и пр., не въ силата на простото желание да се унищожатъ тѣзи класи, но въ силата на извѣстни нови економически условия. Раздѣлението обществото на експлоатирующа и експлоатирана, на господствующа и подчинена класа, бѣ необходимо слѣдствие отъ прѣдишното слабо развитие на производството. Докато обществениятъ съвокупенъ трудъ доставя само продуктъ, който едва надминава необходимитѣ за оскѫдното сѫществуване потрѣбности на всички, докато, слѣдователно, трудътъ отнема всичкото или почти всичкото врѣме на огромното болшинство отъ членоветѣ на обществото, дотогава обществото по необходимость ще се раздѣля на класи. Наредъ съ това, занято изключително съ наеменъ трудъ, грамадно болшинство, се образува друга освободена отъ непосрѣдствено-производителния трудъ, класа, която извършва общитѣ дѣла на обществото: рѫководи работата, държавнитѣ дѣла, правосѫдието, науката, изкуствата и пр. Въ основата на раздѣлението на класи лежи, слѣдователно, законътъ за раздѣление на труда. Но това не значи, че раздѣлението на класи не се е осѫществило чрѣзъ наслието и грабежа, хитростьта и измамата,

и че господствующата класа, веднъжъ взела брѣздитѣ на упралението, не закъсня да затвърди своето господство за смѣтка на работящата класа и да прѣвърне общественото управление въ експлоатация на маситѣ.

Унищожение на класитѣ.

Но ако раздѣлението на класи има извѣстно историческо оправдание, то това важи за дадена епоха, за извѣстни обществени условия. То почива на несъвършенството на производството и ще бжде отстранено съ пълното развитие на модернитѣ производителни сили. И дѣйствително унищожението на общественитѣ класи прѣдполага такъвъ уровенъ на историческото развитие, при който не само сжществуването на тази или онази опрѣдѣлена господствуваща класа, но и изобщо господствующитѣ класи, значи самитѣ класови различия, ставатъ анахронизмъ, устаряватъ. Слѣдователно, то прѣдполага такъвъ високъ уровенъ на развитие на производството, при който присвояването срѣдствата на производството и продуктитѣ, а заедно съ това и политическото господство, монопола за образованието и духовното ржководство отъ една особена обществена класа става не само излишно, но и прѣчка на економическото, политическото и интелектуалното развитие. Този уровенъ е вече достигнатъ. Ако даже политическото и интелектуално банкрутство на буржуазията не е тайна за самата нея, то економическото ѝ банкрутство се повтаря регулярно всѣки десеть години. При всѣки кризисъ обществото се задъхва подъ тежестьта на своитѣ собствени, но за него недостжпни производителни сили и продукти и стои безпомощно прѣдъ абсур-

дното противорѣчие, че производителитѣ нѣматъ какво да потрѣбяватъ, защото се чувства недостигъ отъ потрѣбители. Експанзивната сила на срѣдствата за производство разкѫсва веригитѣ, въ които я бѣ оковалъ капиталистическиятъ начинъ на производството. Нейното освобождение отъ тѣзи вериги е единственото прѣдварително условие за непрѣкѫснатото, постоянно засилваще се развитие на производителнитѣ сили, а заедно съ това и на практическото безкрайно увеличение на самото производство. Но, това не е достатъчно. Общественото присвояване на срѣдствата за производство отстранява не само сега сѫществующитѣ изкуствени прѣчки за производството, но сѫщо и положителното изхабяване и разрушаване на производителнитѣ сили и продукти, които по настоящемъ сѫ неизбѣжни спѫтници на производството и достигатъ своя апогей въ врѣме на кризиса. Освѣнъ това, като отстранява безумния разточителенъ разкошъ на сеґа господствующитѣ класи и на тѣхнитѣ политически прѣдставители, то освобождава една маса отъ срѣдства за производство и продукти за цѣлото общество. Възможностьта да се осигури чрѣзъ общественото производство на всички членове на обществото едно сѫществуване, което да бѫде не само материално задоволително и отъ день на день да се увеличава, но и да имъ се гарантира сѫщо всестранно свободно развитие и упражняване на тѣхнитѣ физически и духовни способности, — тази възможность е достигната за първи пѫть едва сега, но **е достигната.** *)

---

*) Нѣколко цифри могатъ да ни дадатъ прѣдставление за грамадната експанзивна сила на модернитѣ срѣдства за производството, даже подъ капиталистическия

Социалистическата република се появява.

Съ завладяването на срѣдствата за производство отъ обществото се унищожава стоковото производство, а заедно съ това и господството на продуктитѣ надъ производителитѣ.

Анархията въ общественото производство ще се замѣсти съ планомѣрна съзнателна организация. Борбата за лично сѫществуване ще се прѣкрати. Само така човѣкъ въ извѣстенъ смисълъ се отдѣля окончателно отъ животинското царство и прѣминава отъ животинскитѣ условия на сѫществуване въ дѣйствително човѣшкитѣ. Сферата на окрѫжающитѣ човѣка жизнени условия, която до сега господствуваше надъ хората, сега за пръвъ пѫть ще се подчини на господството и контролата на хората, които за пръвъ пѫть ще станатъ съзнателни, дѣйствителни господари на природата, защото ще станатъ и до колкото станатъ господари на своето собствено обществено владѣние. Законитѣ на тѣхната собствена обществена дѣятелность, които до сега имъ противостояха, като чужди надъ тѣхъ дѣйствующи природни закони, ще почнатъ съ пълното познаване на нѣщата да се прилагатъ отъ хо-

---

гнетъ. Споредъ най-новото изчисление на Гифена, общата сума на богатствата на Великобритания и Ирландия въ крѫгли числа е слѣднята:

1814—2200	милиона	фунта	стерлинги	= 44	милиарда	марки
1865—6100	„	„	„	= 122	„	„
1875—8500	„	„	„	= 170	„	„

Що се отнася до разрушението на срѣдствата за производството и продуктитѣ въ врѣме на кризисъ, то на втория конгресъ на германскитѣ индустриалци, Берлинъ, 21 февруарий, 1878 г., сумата на загубитѣ само за **германската желѣзна индустрия** въ послѣдния кризисъ се изчисли на 455 милиона марки.

рата и да имъ се подчиняватъ. Собствената обществена наредба на хората, която до сега имъ се противопоставяше като натрапена отъ природата и историята, ще стане сега тѣхно собствено свободно дѣло. Обективнитѣ външни сили, които до сега господствуваха въ историята ще прѣминатъ тогава подъ контролата на самитѣ тѣхъ. И само тогава хората ще почнатъ съ пълно съзнание сами да си създаватъ своята история, само тогава докарванитѣ отъ тѣхъ въ движение обществени причини ще иматъ прѣимущественo и въ постоянно растяща степень желаемитѣ слѣдствия. Това ще бжде прѣхода на човѣчеството отъ царството на необходимостьта въ царството на свободата.

IV.

РЕЗЮМЕ.

Да резюмираме сега въ заключение всичкия вървежъ на изложеното отъ насъ развитие.

I. Срѣдневѣковното общество. Дребно разпокжсано производство. Срѣдствата за производство прѣдназначени за лично употрѣбление и поради това, естествено, груби, дребни, съ нищожно дѣйствие. Производство за непосрѣдствено потрѣбление на продуктитѣ отъ самия производитель или отъ неговия феодаленъ господарь. Само тамъ, дѣто се случваше излишъкъ на производството надъ непосрѣдственото употрѣбление, тоя излишъкъ се продаваше и размѣняше; слѣдователно, стокопроизводството се намираше въ зачатъчно състояние; но още тогава то носѣше въ себе си зародиша на **анархията въ общественото производство.**

II. Капиталистическа революция. Прѣвратъ въ промишлеността, извършенъ най-напрѣдъ посрѣд-

ствомъ простата кооперация и мануфактурата. Съсрѣдоточаване на разединенитѣ до него врѣме срѣдства за производство въ голѣми работилници и прѣвръщането имъ, по тоя начинъ, отъ производителни срѣдства на отдѣлни лица, — **въ обществени,** прѣобръщане, въобще казано, което не засѣга начина на присвояването. Старитѣ форми на присвояването оставатъ въ пълната си сила. Появяване на **капиталиста:** като притежатель на производителнитѣ срѣдства, той присвоява сѫщо и продуктитѣ и ги обръща въ стоки. Производството става обществена работа; размѣната пъкъ, а съ нея наедно и присвояването на продуктитѣ, си оставатъ индивидуални актове, работа на единици. **Продуктътъ на обществения трудъ се присвоява отъ отдѣлния капиталистъ.** Това съставлява основното противорѣчие, което съдържа въ себе си всичкитѣ противорѣчия, въ които се движи съврѣменното общество и които най-ясно се виждатъ въ едрата промишленость:

а) Откѫсване на производителя отъ производителнитѣ срѣдства. Осѫждане работника на пожизненъ наеменъ трудъ. **Противоположность между пролетариата и буржуазията.**

б) Растящо прѣобладание и усилваще се дѣйствие на законитѣ, които господствуватъ надъ стоко-производството. Необуздана конкуренция. **Противорѣчие между обществената организация на всѣка отдѣлна фабрика и обществената анархия въ общия вървежъ на производството.**

в) Отъ една страна — усъвършенствуване на машинитѣ, което благодарение на конкуренцията се обърна въ принудителенъ законъ за всѣки отдѣленъ фабрикантъ и е равносилно съ постоянно усилващето се измѣстване на работницитѣ отъ фаб-

рикитѣ: **пораждане на резервната армия въ промишлеността.** Отъ друга страна — безпрѣдѣлно разширяване на производството, което сѫщо тъй се обърна въ принудителенъ законъ на конкуренцията за всѣки фабрикантъ. Отъ двѣтѣ страни — нечувано развитие на производителнитѣ сили, надминаване търсенето отъ прѣдлагането, свърхпроизводство, прѣпълване на пазаритѣ, кризи, които се повтарятъ прѣзъ всѣки десеть години, омагьосанъ кръгъ: въ едно мѣсто голѣмъ излишъкъ отъ производителни срѣдства и продукти, въ друго — голѣмъ излишъкъ отъ работници безъ работа и безъ срѣдства за сѫществуване; само тия два лоста на производството и на общественото благосъстояние не могатъ да се съединятъ, защото капиталистическата форма на производството не позволява на производителнитѣ сили да дѣйствуватъ, а на продуктитѣ да циркулиратъ, освѣнъ ако тѣ по-напрѣдъ се обърнатъ въ капиталъ, на което пъкъ прѣчи самия тѣхенъ излишъкъ. Това противорѣчие стана безмислица: **начинътъ на производството възстава противъ формата на размѣната.** Капиталистическата класа се обвинява, по тоя начинъ, въ неспособность да управлява по-нататъкъ своитѣ собствени обществени производителни сили.

г) Частно признаване обществения характеръ на производителнитѣ сили, къмъ което се принуждаватъ сами капиталиститѣ. Обръщане на голѣмитѣ производителни организми и срѣдства за съобщение — първомъ въ собственость на **акционернитѣ компании,** а послѣ и на държавата. Буржуазията става излишна класа; всичкитѣ ѝ обществени функции се изпълняватъ днеска отъ наемни работници.

III. Революция на пролетариата. Разрѣшение на противорѣчието: пролетариатътъ завладява об-

ществената власть и обръща съ нейна помощь отнетитѣ отъ буржуазията **обществени** срѣдства за производство въ **обществена** собственость. Съ това той освобождава производителнитѣ сили отъ съврѣменното имъ капиталистическо свойство и дава пълна свобода за развитие на тѣхния общественъ характеръ. Оттогава насетнѣ, по прѣдварително обмисленъ планъ, общественото производство става възможно. Развитието на производството прави анахронизмъ съществуването на различни класи. Успоредно съ изчезването на анархията въ общественото производство, отслабва политическата власть на държавата. Хората, които сж станали най-послѣ господари на общественитѣ си отношения, ставатъ сжщеврѣменно господари на природата и на сами себе си, т. е. достигатъ свобода.

Извършването на това освободително дѣло съставлява историческото призвание на съврѣмения пролетариатъ. Да изслѣдва историческитѣ условия и самото естество на тоя прѣвратъ и по тоя начинъ да изясни на призваната за неговото извършване сега потисната класа значението на нейното собствено дѣло — ето задачата на **научния социализмъ,** който е теоритическо изражение на работническото движение.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 059105566

ЦЂНА 15 СЕНТИ